

BAB 5

PENAUNGAN: UMNO KELANTAN DAN STRATEGI BARU DALAM PENINGKATAN PENGARUH KEPEMIMPINAN BANGSAWAN

5.1 Pengenalan

Walaupun UMNO gagal menguasai Kelantan melalui Pilihanraya Umum 1969, ini tidak bermakna bahawa kepemimpinan bangsawan di dalam parti itu telah mengalami kemerosotan. Sebaliknya, kedudukan dan pengaruh kepemimpinan bangsawan terus bertambah kuat dan sukar digugat oleh mana-mana pihak. Berbeza dengan keadaan sebelumnya, perkembangan kepemimpinan bangsawan di dalam UMNO Kelantan tidak lagi dipengaruhi oleh suasana politik dalam negeri semata-mata. Sebaliknya, pada tahun-tahun 1970-an dan seterusnya, perkembangan kepemimpinan parti itu lebih banyak dipengaruhi oleh perkembangan politik, serta ekonomi yang berlaku di peringkat kebangsaan. Maka itu, kadudukan dan peranan Tengku Razaleigh sebagai pemimpin politik begitu terserlah di Kelantan dan juga di luar Kelantan.

Dalam hal ini, kemunculan gagasan politik baru¹ (new politics), akibat daripada peristiwa 13 Mei 1969, serta kemunculan Tun Abdul Razak sebagai Presiden UMNO dan Perdana Menteri baru Malaysia (serta pengantinya Dato' Hussein Onn) merupakan faktor-faktor luaran utama

yang telah memperkuat dan memperteguhkan kepemimpinan Tengku Razaleigh. Walaupun Tengku Razaleigh tidak berada di dalam Kabinet Persekutuan ketika "fenomena" baru ini muncul, namun dengan memiliki pelbagai kuasa eksekutif di dalam beberapa perbadanan kerajaan, ini semua sudah "mencukupi" baginya untuk berperanan sebagai penaung politik substantif. Walau bagaimanapun, dengan perlantikan beliau sebagai Ketua Perhubungan UMNO Kelantan (1971), dan beberapa jawatan kanan di dalam UMNO Malaysia, serta Menteri Kewangan Malaysia (1976), maka perlantikan ini dengan sendirinya telah mempertingkatkan lagi pengaruh dan peranannya sebagai penaung politik substantif. Pendek kata, dalam tempoh "kebangkitan" Tengku Razaleigh ini, fenomena *political party-directed patronage* merupakan suatu yang tidak dapat dielakkan lagi di dalam perkembangan UMNO dan politik Kelantan.

Melalui kedudukannya itu, Tengku Razaleigh juga mempunyai kesempatan yang luas untuk membentuk UMNO Kelantan mengikut kehendaknya. Pada tahap ini, ikatannya dengan UMNO Kelantan begitu erat sekali, sehingga nama beliau dengan UMNO menjadi sinonim. Justeru, sesiapa yang membicarakan tentang perkembangan UMNO Kelantan, ia sebenarnya memperkatakan tentang perkembangan kepemimpinan Tengku Razaleigh di dalam parti itu.

5.2 Gagasan Politik Baru dan Pembinaan Pengaruh

5.2.1 Kemunculan Politik Baru

Berbeza dengan keputusan pilihanraya umum sebelumnya, pilihanraya pada 10 Mei 1969 tidak menjanjikan kemenangan yang cemerlang kepada UMNO (dan rakan-rakan bukan Melayunya di dalam gagasan Parti Perikatan), sama ada di peringkat negeri ataupun Parlimen. Walaupun UMNO telah berjaya menunjukkan prestasi yang baik di negeri Kelantan, namun di negeri-negeri yang lain, pengaruh UMNO/Perikatan telah merosot dengan teruk sekali.² Di peringkat Parlimen, UMNO/Perikatan hanya mampu mengaut sebanyak 44.9% undi, manakala di peringkat negeri pula, jumlah undi yang mampu diperolehinya hanya sebanyak 45.7% sahaja.³

Dengan prestasi yang buruk ini, ia dengan sendirinya telah menjelaskan peluang UMNO/Perikatan untuk mempertahankan majoriti dua pertiganya di dalam Parlimen Malaysia. Dengan kata lain, Kerajaan yang ditubuhkannya berada di dalam keadan yang lemah. Daripada 104 buah kerusi yang dipertandingkan di Semenanjung Malaysia, UMNO/Perikatan hanya mampu mempertahankan sebanyak 67 buah kerusi sahaja. Malahan, sekiranya jumlah kerusi yang diperolehi oleh Parti Perikatan di Sabah dan Sarawak turut diambilkira, maka

parti tersebut hanya menguasai sebanyak 93 kerusi sahaja daripada 144 kawasan yang dipertandingkan.⁴

Berbeza dengan UMNO/Perikatan, pihak PAS pula (serta parti pembangkang bukan Melayu yang lain) telah memperolehi "pengalaman" yang berbeza. Walaupun keputusan Pilihanraya Umum 1969 telah menunjukkan pengaruh PAS di negeri Kelantan telah merosot, sebaliknya pilihanraya itu juga telah memperlihatkan betapa pengaruh PAS dan parti-parti pembangkang bukan Melayu yang lain telah meningkat di peringkat Parlimen. Bahkan, dibeberapa buah negeri tertentu, pengaruh parti pembangkang ini jauh mengatasi kekuatan UMNO. Kebangkitan PAS begitu terasa sekali di Kedah dan Terengganu, sekalipun UMNO/Perikatan masih mengekalkan kekuasaannya.⁵

Jadual IX di sebelah jelas memperlihatkan betapa kuatnya kedudukan parti pembangkang selepas Pilihanraya 1969. Meskipun mampu memiliki 37 buah kerusi di peringkat Parlimen, namun 44% pengundi berbilang kaum telah berpihak kepadanya.⁶ Oleh itu, dengan memperolehi kemenangan yang cemerlang ini, maka adalah tidak mengejutkan sekiranya para penyokong parti pembangkang, khususnya golongan bukan Melayu di sekitar Kuala Lumpur telah mengadakan perarakan kemenangan pada 13 Mei 1969, sehingga menimbulkan pula kemarahan

Jadual IX

**Keputusan Pilihanraya Peringkat Parlimen
1969: Bandingan Prestasi Di antara Parti
Perikatan dan Parti Pembangkang**

Parti	Jumlah Kawasan Ditandingi	Jumlah Kawasan Dimenangi
Parti Perikatan [Semenanjung] UMNO MCA MIC	68 } 33 } 104 3 }	52 } 13 } 67 2 }
Parti Perikatan Sarawak Bumiputera Sarawak Chinese Association	11 } 3 }	5 } 7 2 }
Parti Perikatan Sabah USNO Sabah Chinese Association	13 } 3 }	13 } 16 3 }
	134	90
PAS DAP Gerakan PPP SNAP SUPP Pesaka Bebas	62 24 14 6 23 19 15 34	12 13 8 4 9 5 2 1
	197	54

Sumber: Perangkaan di atas disesuaikan dari
**Suruhanjaya Pilehanraya: Penyata
Pilehanraya Umum Dewan Ra'ayat dan
Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-
Negeri Tanah Melayu, Sabah dan
Sarawak Tahun 1969**, Jabatan Percetakan
Negara, Kuala Lumpur.

masyarakat Melayu yang kebanyakannya merupakan penyokong setia UMNO.⁷

Situasi ini akhirnya telah menjerumuskan negara, khususnya bandar Kuala Lumpur ke dalam kancang pertelingkahan (dan pertumpahan darah) di antara kaum. Akibatnya, pihak kerajaan telah mengisyitiharkan Undang-Undang Darurat di seluruh negara.⁸ Dengan itu segala kegiatan politik termasuk urusan Parlimen telah digantung dan ditangguhkan buat sementara waktu, manakala urusan pemerintahan negara pula diserahkan kepada Majlis Gerakan Negara (MAGERAN) yang di ketuai oleh Tun Abdul Razak. Serentak dengan itu, suatu penilaian semula telah dilakukan terhadap proses politik dan struktur ekonomi negara ini. Hasilnya, selain daripada menerima hakikat bahawa tragedi 13 Mei 1969 itu telah tercetus akibat kegagalan pihak kerajaan serta UMNO/Perikatan mengatasi gejala politik perkauman, MAGERAN dan Tun Abdul Razak juga sudah tidak dapat lagi menerima struktur ekonomi pasca-merdeka.

Kewujudan dualisme ekonomi yang membahagikan masyarakat kepada dua bentuk ekonomi yang berbeza turut dilihat sebagai salah satu punca yang menyebabkan kegagalan melahirkan perpaduan bangsa, sehingga melahirkan tragedi tersebut.⁹ Masyarakat Melayu dan bukan Melayu, khususnya orang-orang Cina tidak

seharusnya lagi berada di dalam dua sektor ekonomi yang berbeza.¹⁰ Justeru, pengenalan kaum melalui kegiatan ekonomi perlu dihapuskan. Manakala, sumber kekayaan negara pula hendaklah diagihkan kepada semua kaum, khususnya masyarakat Melayu, yang telah jauh tertinggal di dalam sektor ekonomi moden, yang dikuasai oleh masyarakat bukan Melayu. Ketidakseimbangan ini perlu diatasi dengan seberapa segera bagi mengembalikan keyakinan majoriti masyarakat Melayu kepada UMNO, yang selama ini menganggap parti tersebut sebagai penaung mereka.¹¹

Bagi memenuhi tuntutan "pembaikan ekonomi" ini, pengubalan suatu dasar ekonomi negara yang baru merupakan suatu agenda politik yang tidak dapat dielakkan lagi. Dalam mencapai matlamat ini, MAGERAN (melalui Majlis Perunding Negara)¹² telah mengemukakan suatu rancangan ekonomi jangka panjang negara yang bermatlamatkan kepada; (i) menghapuskan kemiskinan tanpa mengira kaum, serta (ii) penyusunan semula masyarakat dan menghapuskan pengenalan kaum mengikut fungsi ekonominya. Jangkamasa dua puluh tahun telah ditetapkan untuk mencapai matlamat yang digariskan itu. Seiringan dengan itu, Tun Abdul Razak juga nenyedari betapa perlunya menstrukturkan semula politik negara bagi memenuhi keperluan politik dan ekonomi pada ketika itu.

Oleh yang demikian, apabila beliau mengambil alih jawatan Perdana Menteri daripada Tunku Abdul Rahman pada 1971, maka suatu formula politik baru perlu dicari bagi membolehkan UMNO terus mengekalkan hegemony di dalam pemerintahan negara. Ini memandangkan parti dan kerajaan yang dipimpinnya itu bakal berhadapan dengan pelbagai halangan dalam urusan pentadbiran negara, (khususnya berkaitan dengan pindaan Perlembagaan), akibat daripada ketiadaan majoriti dua pertiga di dalam Parlimen. Kepentingan penstrukturkan semula politik ini menjadi semakin bertambah penting memandangkan Dasar Ekonomi Baru (DEB) sudahpun berada di peringkat perlaksanaan.

Bagi Tun Abdul Razak, usaha "pembangunan ekonomi" masyarakat Melayu sukar dilaksanakan sekiranya pada waktu yang sama orang-orang Melayu (dan parti politik yang didokongi mereka) terus-menerus berpecah-belah mengikut parti politik masing-masing, terutamanya di negeri-negeri yang bermajoritikan penduduk Melayu. Oleh itu, bagi mengelakkan politik yang berterusan ini, terutamanya di antara PAS dan UMNO, maka penubuhan Kerajaan Campuran telah dilihat sebagai formula politik terbaik bagi mencapai tujuan tersebut. Namun begitu, dalam merumuskan formula politik baru ini, tindakan membentuk Kerajaan Campuran pada akhirnya tidak terhad kepada UMNO/Perikatan-PAS sahaja.

Sebaliknya, gagasan ini juga turut dibukakan kepada parti-parti pembangkang bukan Melayu. Ini kerana UMNO/Perikatan juga berharap melalui tindakkannya itu, ia sekali gus memberi peluang kepadanya untuk "melemahkan" kebangkitan barisan pembangkang di dalam arena politik negara,¹³ serta menyelesaikan masalah kekurangan majoriti dua pertiga di Dewan Parlimen.

Ekoran daripada kejayaan menuju Kerajaan Campuran di Sarawak, maka gagasan ini telah berkembang pula ke Pulau Pinang dan Perak kemudiannya.¹⁴ Kemuncaknya, pada Januari 1973, UMNO/Perikatan dan PAS telah bersetuju untuk membentuk Kerajaan Campuran di peringkat Persekutuan dan Negeri. Berikutan dengan kejayaan ini, kesemua parti yang terlibat dengan pembentukan Kerajaan Campuran itu telah bersedia menggabungkan diri ke dalam satu perikatan politik yang lebih besar, yang dikenali sebagai Barisan Nasional. Ini telah dilakukan sebagai persediaan menghadapi Pilihanraya Umum 1974.¹⁵

Dengan wujudnya gagasan politik baru ini (yang di dalamnya terkandung formula ekonomi dan politik), maka fenomena ini juga turut merubah proses politik di Kelantan. Perkongsian kuasa di antara dua buah parti dominan Melayu, UMNO dan PAS, sudah merupakan suatu yang tidak dapat dielakkan lagi. Kedua-

duanya kini "terpaksa" berganding bahu untuk membangunkan negeri tersebut. Setiap pihak akur bahawa mereka perlu berkerjasama dan melipat-gandakan usaha, demi untuk mencapai matlamat DEB. Jadi, dalam konteks ini, Kelantan sebagai sebuah negeri Melayu, secara langsung, telah banyak mendapat nikmat pembangunan daripada perlaksanaan gagasan politik baru itu.

Berbeza dengan keadaan sebelumnya, halangan daripada pihak PAS tidak lagi wujud dalam usaha UMNO/Kerajaan Persekutuan mengagih-mengagihkan projek pembangunan di negeri itu. Malangnya, suasana yang "tenang" ini tidak pula wujud dalam tindakan politik kedua-dua parti yang terlibat. Walaupun pada zahirnya, UMNO dan PAS terlibat dengan pembentukan Kerajaan Campuran di peringkat negeri, namun kedua-dua belah pihak tetap bergerak untuk memperkuuhkan kedudukan masing-masing. Akibatnya, kegiatan politik berparti terus "bergelora" di Kelantan, walaupun setiap parti yang terlibat berkongsi *vision politik* baru yang sama, iaitu kestabilan dan pembangunan ekonomi.

Dalam hal ini, kepemimpinan bangsawan di dalam UMNO Kelantan mempunyai agenda politiknya yang tersendiri. Sepertimana di masa yang lalu, dalam usaha memperkuuhkan UMNO dan kepemimpinannya, Tengku Razaleigh telah memberikan "pentafsiran" yang baru

terhadap persekitarannya. Bagi beliau, gagasan politik baru yang melahirkan kerjasama UMNO-PAS tidak seharusnya menjadi halangan kepada UMNO untuk menawan Kelantan. Akibatnya, sebarang tindak-tanduk Tengku Razaleigh telah dilihat oleh pihak PAS sebagai suatu usaha untuk memenuhi cita-cita politiknya yang tinggi di peringkat kebangsaan, dan Kelantan merupakan "pengkalan politik" yang terbaik bagi beliau mencapai matlamat tersebut. Oleh itu, segala kegiatan politik Tengku Razaleigh telah diberikan perhatian serius oleh PAS Kelantan.

5.2.2 *Protege, Politik Baru, dan Pembentukan Imej*

Dengan penglibatan secara langsung pihak kerajaan dalam melaksanakan DEB, maka fenomena ini dengan sendirinya membayangkan bahawa masalah ekonomi orang-orang Melayu dan negara seluruhnya, pada ketika itu, sedang berada dalam keadaan yang serius. Oleh yang demikian, apabila Tun Abdul Razak, selaku Perdana Menteri bertindak memberi peluang kepada tokoh UMNO yang berada di luar kerajaan, seperti Tengku Razaleigh, melibatkan diri di dalam menjayakan dasar ekonomi tersebut, maka tindakan ini telah mendorong orang ramai untuk mempercayai bahawa "anak raja" dari Kelantan itu merupakan tokoh yang hebat atau "luar biasa" yang mampu membawa "perubahan" kepada ekonomi bangsanya.

Tengku Razaleigh, selain daripada dilantik mengetuai Bank Bumiputra Malaysia Berhad (BBMB) pada tahun 1970, beliau juga turut dilantik sebagai Pengurus Eksekutif Perbadanan Nasional Berhad (Pernas) pada tahun 1971.¹⁶ Sebagai institusi milik kerajaan yang terlibat secara langsung dengan program menjadikan orang-orang Melayu sebagai masyarakat perdagangan dan perindustrian, perlantikan itu dengan sendirinya menjadikan beliau aktor penting di dalam menjayakan DEB. Di samping itu, disebabkan perlantikan ke jawatan tersebut telah dibuat pada era perlaksanaan DEB, maka ini merupakan suatu kepercayaan yang amat besar pihak kerajaan, khususnya Perdana Menteri Tun Abdul Razak terhadap diri beliau.

Imej yang sedia wujud itu menjadi semakin meningkat, apabila Tun Abdul Razak melantiknya sebagai Pengurus Eksekutif pertama Petroleum Nasional Berhad (Petronas). Walaupun jawatan ini berada di luar kabinet, namun Tun Abdul Razak tidak keberatan memberikannya status yang setaraf dengan menteri.¹⁷ Dalam hal ini, status dan kekuatan jawatan tersebut semakin terserlah apabila Tun Abdul Razak "mengistiharkannya" sewaktu beliau mengumumkan senarai kabinet pertamanya (yang dikenali sebagai "kabinet berorientasikan tindakan") pada tahun 1974.

Apa yang penting disebalik perlantikan ini, ia secara langsung memperlihatkan betapa tingginya harapan yang diletakkan oleh negara dan kerajaan pada diri Tengku Razaleigh. Ini memandangkan minyak merupakan sumber kekayaan negara yang baru, dan Malaysia pula tidak mempunyai kepakaran di dalam urusan pengendalian bahan galian tersebut. Jadi, pada bahu "putera raja" ini terletaknya harapan agar Malaysia memperolehi pembahagian yang adil (dari segi keuntungan), apabila perjanjian dibuat dengan syarikat-syarikat asing yang bersedia melaburkan modal dan kepakarannya di dalam industri petroleum negara.¹⁸

Di samping itu, Tengku Razaleigh juga diharapkan mampu mencari suatu formula yang dapat memberikan keadilan kepada Kerajaan Pusat dan Negeri dalam mengagih-agihkan keuntungan hasil minyak negara ini. Sebagai khazanah negara, Kerajaan Persekutuan merasakan hasil minyak seharusnya dinikmati oleh semua rakyat, malangnya ia hanya terdapat di negeri-negeri tertentu sahaja. Namun begitu, Tengku Razaleigh akhirnya ternyata telah berjaya "mengembirakan" semua pihak yang terlibat dengan penghasilan petrolium ini, khususnya Kerajaan Sabah dan Sarawak yang agak "sensitif" dengan isu tersebut.¹⁹

Pendek kata, dengan mengetuai ketiga-tiga

agensi ekonomi negara yang penting ini, Tengku Razaleigh mempunyai peluang yang cukup luas untuk membuktikan dirinya sebagai pemimpin ekonomi yang unggul dan berkebolehan. Kemampuannya tidak sahaja terhad di Petronas tetapi juga di BBMB dan Pernas. Kejayaannya sewaktu memimpin BBMB memang tidak dipertikaikan oleh mana-mana pihak. Setidak-tidaknya, beliau telah berjaya memecahkan mitos bahawa orang Melayu tidak layak melibatkan diri di dalam sektor perbankan. Melalui usaha beliau, anak-anak Melayu telah dilatih menerokai peluang pekerjaan disektor tersebut.²⁰ Malahan, tidak keterlaluan sekiranya nama beliau dan bank tersebut "bertaut" begitu erat sekali.

Manakala di Pernas pula, imej beliau sebagai pemimpin ekonomi tetap terserlah. Dalam tempoh beberapa tahun sahaja kejayaan agensi tersebut telah menjangkaui harapan dan kepercayaan Tun Abdul Razak terhadap institusi itu. Ini kerana, dalam tempoh yang singkat, Pernas tidak sahaja berjaya melahirkan golongan peniaga dan usahawan Melayu, tetapi juga telah muncul sebagai kongelamerat yang kuat dan berpengaruh, serta disegani di dalam dunia perniagaan.²¹ Begitu juga dengan kejayaan yang beliau tunjukkan semasa mengetuai Patronas, sehinggakan beliau diberikan imej sebagai "Sheikh Ahmed Zaki Yamani Malaysia", sempena nama

Menteri Minyak Arab Saudi yang cukup berpengaruh pada ketika itu.

Dari kejayaan yang dicapai itu tidaklah mengejutkan sekiranya beliau dilantik menjadi Yang Dipertua Dewan Perniagaan Melayu Malaysia. Oleh itu, apabila dewan tersebut menganugerahkannya gelaran "Bapa Ekonomi Malaysia",²² ini secara langsung memperlihatkan bahawa sumbangan Tengku Razaleigh, selaku pemimpin ekonomi kepada orang-orang Melayu adalah besar sekali. Yang pasti penganugerahan itu membayangkan betapa golongan peniaga dan usahawan Melayu telah mendapat keuntungan ekonomi daripada kedudukannya di ketiga-ketiga institusi ekonomi itu.²³ Maka itu, sebagai balasannya, mereka tidak keberatan memberikan gelaran yang berprestij itu kepada beliau, dan kemudiannya, dari segi politik, menjadi pengikut setia pula kepadanya. Penghormatan ini tidak sahaja terhad di kalangan peniaga Melayu, tetapi sikap yang sama juga telah ditunjukkan oleh komuniti peniaga China. Ini terbukti apabila beliau dipilih untuk mengetuai Dewan Kebangsaan Perniagaan dan Perindustrian Malaysia, yang menggabungkan para peniaga Melayu dan bukan Melayu, dari 1973-1976.

Meskipun, kejayaan-kejayaan tersebut lebih menonjolkan imej Tengku Razaleigh sebagai pemimpin

ekonomi, namun ia tetap memberikan impak yang besar terhadap dirinya sebagai pemimpin politik, serta kemampuannya untuk meneruskan peranan sebagai penaung substantif. Namun begitu, disebabkan imejnya pada era DEB ini lebih memperlihatkan dirinya sebagai pemimpin nasional, maka peranannya tidak lagi terbatas di negeri Kelantan, tetapi juga di luar negeri tersebut. Yang nyata, kemunculan dan keterlibatannya sebagai pemimpin ekonomi pada era DEB ini telah memberikan tiga kesan besar terhadap dirinya iaitu; (i) dapat memperlihatkan kepada masyarakat umum bahawa beliau merupakan tokoh UMNO yang amat rapat hubungannya dengan Tun Abdul Razak, (ii) beliau mampu membangunkan ekonomi orang-orang Melayu, dan (iii) kesemua institusi yang berada di bawah "kekuasaannya" itu merupakan "pengkalan" yang membolehkannya berperanan sebagai penaung politik substantif dengan lebih agresif lagi.

Menyentuh hubungannya dengan Tun Abdul Razak, Tengku Razaleigh sememangnya "orang kesayangan" tokoh berkenaan. Tidak ada siapa yang dapat menafikan bahawa hubungan kedua-duanya begitu erat sekali.²⁴ Oleh itu, berdasarkan kepada intimnya hubungan mereka berdua, maka kepercayaan Tun Abdul Razak kepada Tengku Razaleigh tidak hanya tertumpu kepada kepemimpinan di bidang ekonomi sahaja, tetapi dalam jangkawaktu yang sama, beliau juga telah diberi peluang untuk muncul sebagai

pemimpin politik di peringkat nasional. Ini terbukti, apabila Tun Abdul Razak melantiknya sebagai Ketua Perhubungan UMNO Kelantan, dan diikuti pula dengan jawatan Bendahari UMNO Malaysia pada tahun 1971, sebaik-baik sahaja beliau dilantik menjadi Presiden UMNO.²⁵

Bahkan, apa yang lebih menarik lagi, Tun Abdul Razak juga bersedia melanggar "protokol" di dalam mengisi jawatan Naib Presiden UMNO yang dikosongkan oleh Dato' Hussein Onn, ekoran daripada perlantikannya sebagai Timbalan Perdana Menteri dan Timbalan Presiden UMNO pada tahun 1973. Meskipun Tun Abdul Razak mengakui bahawa jawatan itu sepatutnya disandang oleh Dr. Mahathir Mohamed kerana kemampuannya memperolehi undi terbanyak di dalam pemilihan Ahli Majlis Tertinggi UMNO pada tahun 1972, namun beliau juga tidak menolak permintaan daripada para penyokong Tengku Razaleigh (yang berada di sekelilingnya) supaya tokoh UMNO dari Kelantan itu dilantik mengisi jawatan tersebut.²⁶

Seperti yang berlaku dalam urusan perlantikan Pengurus Eksekutif BBMB sebelumnya,²⁷ rasional disebalik perlantikan Tengku Razaleigh ke jawatan Naib Presiden UMNO Malaysia itu juga telah dikaitkan dengan persaingan imej di antara beliau dengan tokoh utama PAS Kelantan, Dato' Muhamad Asri Haji Muda. Sehubungan

dengan ini, para penyokong beliau (terutamanya Dato' Abdullah Ahmad, Setiausaha Politik Tun Abdul Razak) telah berjaya menyakinkan Presiden UMNO itu bahawa melalui jawatan Naib Presiden UMNO, Tengku Razaleigh berpeluang untuk mengimbangi kekuatan peribadi Dato' Muhamad Asri, yang juga Presiden PAS, dan Menteri Besar Kelantan pada ketika itu. Tindakan ini dianggap penting kerana ia sekali gus boleh memberi keyakinan kepada rakyat Kelantan bahawa UMNO mempunyai tokoh yang berkaliber untuk menerajui Kerajaan Kelantan sekiranya parti itu diberi peluang membentuk kerajaan di negeri tersebut.²⁸ Justeru, kerana memahami "kehendak" Tun Abdul Razak, maka Dr. Mahathir tidak keberatan memberi peluang kepada Tengku Razaleigh untuk menduduki jawatan tersebut.²⁹

Namun demikian, apabila negara mengadakan pilihanraya umum pada tahun 1974, Tengku Razaleigh tidak pula diminta bertanding di peringkat negeri, sebaliknya, beliau telah dipilih untuk mempertahankan kerusi Parlimen Ulu Kelantan yang merupakan kawasan tradisi UMNO. Sungguhpun begitu, perubahan ini tidak mengejutkan kerana pada ketika itu PAS dan UMNO sudahpun bergabung di dalam Barisan Nasional (ekoran penubuhan Kerajaan Campuran pada tahun 1973), dan jawatan Menteri Besar Kelantan secara automatik telah menjadi milik PAS. Ini berdasarkan jumlah kerusi yang

dimiliki oleh parti itu jauh lebih besar daripada yang dikuasai oleh UMNO/Perikatan.

Namun apa yang lebih penting, perpindahan Tengku Razaleigh ke kawasan Parlimen ini jelas membayangkan bahawa beliau akan diberikan kedudukan yang penting di dalam kerajaan Persekutuan, selaras dengan kekanannya di dalam parti. Untuk itu, dalam pembentukan kabinet selepas Pilihanraya 1974, Tun Abdul Razak telah menawarkan kepada beliau jawatan Menteri Perusahaan Awam,³⁰ iaitu kementerian baru yang diwujudkan bagi tujuan menjaga dan mengkoordinasikan perbadanan awam ataupun syarikat-syarikat yang ditubuhkan oleh kerajaan bagi memajukan ekonomi masyarakat Melayu. Tawaran ini sudah semestinya selaras dengan keterlibatan Tengku Razaleigh sendiri sebagai pemimpin ekonomi yang terlibat dengan pengurusan BBMB dan Pernas.

Walaupun Tengku Razaleigh menolak jawatan tersebut, namun sebagai protege yang rapat dengan Tun Abdul Razak, beliau tetap diberikan jawatan lain yang bertaraf menteri. Ini kemudiannya yang telah membawa beliau ke jawatan Pengurus Eksekutif Petronas. Selain dari itu, imejnya sebagai "orang kepercayaan" Tun Abdul Razak juga jelas terbayang daripada tindakan diplomatik Tun Abdul Razak berkaitan dengan hubungan Malaysia-

China. Sebelum Tun Abdul Razak menemui Chou En Lai, Perdana Menteri China, beliau telah "menghantar" Tengku Razaleigh terlebih dahulu untuk menemui pemimpin China itu. Meskipun, pemergian Tengku Razaleigh itu lebih dilihat sebagai misi ekonomi, pemilihannya itu tetap menaikkan imejnya di mata orang ramai.³¹

Dengan berlandaskan kepada keterlibatan Tengku Razaleigh dalam menjayakan matlamat DEB ini, serta kedudukannya sebagai *protege* Tun Abdul Razak yang akrab, maka tidak hairan sekiranya akhbar utama di negara ini telah memberikan liputan berita yang meluas tentang dirinya. Tambahan pula, atas "kehendak" Tun Abdul Razak, Tengku Razaleigh, selaku Bendahari UMNO telahpun menuhuhan Fleet Holdings sebagai sebuah syarikat pelaburan parti itu.³² Melalui syarikat ini, beliau telah berjaya membeli dan menguasai penerbitan akhbar Kumpulan *Straits Times* yang berpengkalan di Singapura.³³ Dengan penguasaannya terhadap penerbitan akhbar tersebut, Tengku Razaleigh dengan sendirinya telah meletakkan akhbar utama negara iaitu ***Straits Times*** (yang kemudiannya berubah menjadi **New Straits Times**), serta **Berita Harian** berada di bawah kawalannya.

Bahkan, akhbar **Utusan Malaysia** dan **Utusan Melayu** yang diterbitkan oleh Kumpulan Utusan Melayu juga turut berada di bawah pengaruhnya, memandangkan

kejayaan Fleet Holdings menguasai RM1.158 juta saham kumpulan akhbar tersebut.³⁴ Sementara itu, pada ketika yang sama, para penyokong setianya, yang juga merupakan "penasihat" kepada Tun Abdul Razak, seperti Dato' Abdullah Ahmad (kemudiannya Timbalan Menteri di Jabatan Perdana Menteri) dan Mazlan Nordin (kemudiannya Ketua Pengarang Kumpulan Utusan Melayu) telahpun dilantik menjadi ahli Lembaga Pengarah Kumpulan Akhbar Utusan Melayu. Oleh itu, keadaan ini telah membolehkan Tengku Razaleigh mendapat tempat yang "istimewa" di dalam akhbar keluaran syarikat tersebut.³⁵

Malahan, Tun Abdul Razak juga "dikatakan" telah mengarahkan Kumpulan Utusan Melayu agar memberikan liputan yang meluas kepada Tengku Razaleigh (dan beberapa orang tokoh muda yang lain) supaya ketokohnanya sentiasa berada di dalam ingatan masyarakat umum.³⁶ Tindakan ini "dipercayai" mempunyai pertalian yang rapat dengan pertandingan merebut jawatan Naib presiden UMNO yang dijangkakan berlaku pada tahun 1975. Disebabkan Tun Abdul Razak ingin melihat Tengku Razaleigh menjadi salah seorang pemimpin negara di masa depan, maka beliau mahu "putera raja" itu berjaya mempertahankan jawatan Naib presiden yang disandangnya itu.³⁷

Oleh yang demikian, dengan pendedahan yang meluas di dalam bidang ekonomi dan politik ini, serta dibantu pula dengan pembinaan imej oleh akhbar tempatan, adalah tidak keterlaluan sekiranya timbul "tanggapan" bahawa Tengku Razaleigh merupakan tokoh UMNO yang bakal menggantikan Tun Abdul Razak.³⁸ Akhirnya, persepsi yang sedemikian telah mempertingkatkan lagi pengaruh kepemimpinan bangsawan di dalam politik Kelantan, di mana Tengku Razaleigh merupakan aktor utama. Dalam keadaan begini, karismatiknya sebagai pemimpin semakin terserlah, sehingga tiada seorang pun tokoh UMNO Kelantan yang mampu menyaingi kekuatan dan pengaruh peribadinya.

5.3 Kepemimpinan Bangsawan dan Penerusan Pembinaan Pengaruh

5.3.1 Tengku Razaleigh, Konsolidasi Kuasa dan Kejatuhan Kerajaan PAS

Sepertimana yang dijelaskan, dengan memegang pelbagai jawatan di peringkat kebangsaan, Tengku Razaleigh, pada tahun 1970-an, telah muncul sebagai tokoh politik yang cukup kuat di dalam arena politik Kelantan. Dengan perlantikannya sebagai Ketua UMNO Kelantan, beliau sebenarnya berada di dalam keadaan yang cukup selesa untuk membentuk UMNO negeri itu mengikut kehendaknya. Berbeza dengan kepemimpinannya pada tahun 1960-an,

di mana ketokohan dan pengaruh peribadi Tun Abdul Razak diperlukan bagi melegitimasi tindakan politiknya, tetapi pada era "politik baru" ini, keadaan tersebut tidak diperlukan lagi. Sebaliknya, beliau boleh bertindak mengikut kehendaknya, dan Tun Abdul Razak pula yang "bakal" mengesahkan tindakannya itu.

Keadaan yang hampir sama juga wujud selepas Tun Abdul Razak meninggal dunia pada tahun 1976. Dato' Hussein Onn yang mengambil alih tugas sebagai ketua parti dan kerajaan terus-menerus memberikan sokongan kepada Tengku Razaleigh dalam setiap tindakan politiknya untuk memperkuatkan UMNO Kelantan. Malahan, Dato' Hussein Onn telah melantik Tengku Razaleigh menjadi Menteri Kewangan Malaysia, apabila beliau membentuk kabinet pertamanya pada tahun 1976. Dengan perlantikan ini, ia dengan sendirinya telah memperkuatkan lagi kedudukan Tengku Razaleigh di dalam kepemimpinan UMNO, khususnya di negeri Kelantan. Dengan kekuatan peribadi ini, maka tidak wujud sebarang halangan baginya untuk berperanan sebagai penaung politik simbolik di dalam UMNO Kelantan.

Pendekata dalam jangkawaktu kedua-dua Perdana Menteri ini (1971-1981), UMNO Kelantan berada di dalam keadaan yang cukup stabil. Setiap pihak akur dengan kehendak dan keputusan yang dibuat oleh Tengku

Razaleigh. Oleh itu, apabila UMNO Kelantan memasuki Pilihanraya Umum 1974, 1978 dan 1982, Tengku Razaleigh telah berjaya menghindarkan diri daripada berhadapan dengan masalah yang boleh melemahkan parti itu, terutamanya yang berkaitan dengan pemilihan calon.

Keadaan yang sama juga wujud dalam pemilihan ketua-ketua bahagian ataupun cawangan. Walaupun secara peribadi, Tengku Razaleigh tidak memihak kepada mana-mana calon yang bertanding untuk merebut jawatan tersebut, namun mereka yang terpilih kemudiannya segera "menyekutukan" diri dengan Ketua UMNO Kelantan ini. Masing-masing mahu mengidentifikasi dirinya sebagai "orang Tengku Razaleigh". Melalui cara ini, kedudukan mereka sebagai pemimpin UMNO, sama ada di peringkat bahagian ataupun cawangan akan bertambah kukuh. Ini kerana, dalam pemilihan pucuk pimpinan parti yang akan datang, kedudukan mereka tidak mungkin dicabar oleh mana-mana pihak, memandangkan dirinya sudahpun "dikategorikan" sebagai "orang Tengku Razaleigh".³⁹

Oleh yang demikian, pengaruh peribadi Tengku Razaleigh begitu bermakna sekali dalam mengelakkan pertandingan sesama sendiri yang boleh menjerumuskan parti ke kancah perpecahan.⁴⁰ Akibatnya, fenomena "menang tanpa bertanding" sudah merupakan suatu yang lumrah dalam pemilihan pucuk pimpinan UMNO di setiap

peringkat. Ringkasnya, kepemimpinan bangsawan, melalui peranannya sebagai penaung simbolik telah berjaya memantapkan UMNO Kelantan.

Sungguhpun suasana yang stabil ini merupakan waktut terbaik untuk UMNO mengembangkan pengaruhnya di kalangan rakyat Kelantan, namun kehadiran gagasan politik baru, khususnya yang berkaitan dengan pembentukan Kerajaan Campuran (dan Barisan Nasional kemudiannya) telah membantut hasrat parti itu. Meskipun, Tengku Razaleigh telah memberikan komitmennya yang mendalam terhadap tugas yang berkaitan dengan "pembaikan ekonomi" orang-orang Melayu, sikap yang sama tidak pula ditunjukkan terhadap usaha mengurangkan politiking di antara UMNO dengan PAS.

Sejak dari awal lagi, Tengku Razaleigh tidak begitu ghairah dengan gagasan Kerajaan Campuran di Kelantan.⁴¹ Pada perkiraan beliau, UMNO mampu menguasai negeri itu melalui Pilihanraya Umum 1974. Oleh itu, UMNO tidak memerlukan PAS sebagai rakan kongsi untuk memerintah Kelantan.⁴² Namun begitu, disebabkan idea penubuhan Kerajaan Campuran ini merupakan sebahagian daripada strategi politik Tun Abdul Razak, maka Tengku Razaleigh dan UMNO Kelantan terpaksa menerima kehadiran Kerajaan Campuran tersebut, walaupun ia dengan sendirinya telah membantutkan usaha dan harapan UMNO

untuk memerintah negeri Kelantan. Ini memandangkan PAS merupakan sekutu dominan dalam struktur Kerajaan Campuran di negeri itu.

Selain itu, gagasan ini juga telah menyempitkan peluang Tengku Razaleigh untuk meneruskan peranannya sebagai penaung politik substantif. Walhal, Tengku Razaleigh penuh yakin bahawa tindakannya mewujudkan gagasan *political party-directed patronage*, dan "membawa" pembangunan ke negeri itu (sebelum pembentukan Kerajaan Campuran) telah berjaya mendekatkan dirinya dan UMNO Kelantan dengan para pengundi Melayu di negeri tersebut. Namun demikian, dengan kedudukan PAS yang dominan ini, maka Tengku Razaleigh terpaksa menerima hakikat bahawa PAS mempunyai kelebihan berbanding dengan UMNO dalam menentukan pengagihan peruntukan pembangunan di negeri Kelantan, sama ada yang disediakan oleh Kerajaan Persekutuan ataupun Kerajaan Negeri.⁴³ Ini sekali gus membawa bererti bahawa PAS mempunyai banyak peluang untuk memperolehi manfaat politik daripada suasana yang wujud itu.

Sebagai tokoh politik yang berwawasan, kewujudan Kerajaan Campuran tidak pula mengurangkan usaha beliau untuk "menghancurkan" PAS, dan membebaskan Kelantan daripada gejala kemiskinan dan kemunduran yang

sememangnya menjadi tujuan utama keterlibatannya di dalam politik berparti. Oleh itu, dalam suasana politik Kelantan yang aman dan tenang ini, Tengku Razaleigh telah meneruskan tindakan politiknya dengan "turun ke bawah", iaitu mengunjungi mana-mana kawasan yang selama ini menjadi kubu kuat PAS. Hasilnya, melalui perjumpaannya dengan rakyat tempatan, beliau telah berpeluang mengesan kekuatan dan kelemahan PAS pada setiap peringkat. Di samping itu, melalui pertemuan ini juga beliau dapat melihat dan memahami betapa rakyat Kelantan amat berminat dengan isu dan hal-hal yang berkaitan dengan pembangunan. Justeru, politik pembangunan masih lagi dilihat sebagai strategi terbaik untuk UMNO memenangi hati rakyat Kelantan.⁴⁴

Sehubungan dengan ini, kegiatan politik Tengku Razaleigh di Kelantan menjadi lebih mudah lagi memandangkan pada ketika yang sama Dato' Muhamad Asri (yang selama ini menjadi sumber kekuatan PAS) sudahpun "meninggalkan" negeri tersebut. Ini berikutan dengan perlantikan beliau sebagai menteri di dalam Kabinet Persekutuan, ekoran daripada penubuhan Kerajaan Campuran Perikatan-PAS di semua peringkat.⁴⁵ Oleh itu, berbeza dengan Dato' Muhamad Asri yang telah mulai hilang kawalannya ke atas Kelantan, Tengku Razaleigh sebaliknya telah menggunakan pula era Kerajaan Campuran

ini untuk memperkuat kedudukan UMNO dan dirinya di dalam proses politik tempatan.

Meskipun, kegiatannya yang aktif (di kawasan PAS) ini mungkin dianggap tidak wajar, memandangkan UMNO dan PAS telah bersekutu dalam Kerajaan Campuran, namun Tengku Razaleigh tetap yakin bahawa PAS juga tidak jujur dalam hal ini. keyakinan beliau ini jelas terbukti apabila pada waktu yang sama, pengaruh PAS juga telah berkembang di kawasan-kawasan milik UMNO, khususnya di luar Kelantan.⁴⁶ Akhirnya, hasrat Tengku Razaleigh hendak melemahkan PAS, dan menjadikan UMNO sebagai parti dominan di dalam politik Kelantan kian menjadi nyata, apabila kedua-dua parti itu bergabung di dalam gagasan Barisan Nasional,⁴⁷ dan memenangi Pilihanraya Umum 1974. Menyedari bahawa UMNO berada di pihak yang lemah sekiranya PAS terus diberi peluang "menerajui" Kerajaan Negeri, maka Tengku Razaleigh dan UMNO Kelantan tidak mempunyai pilihan yang lain, kecuali melakukan sesuatu tindakan yang boleh memberi keuntungan kepada UMNO tanpa mengubah struktur yang sedia ada.

Berkaitan dengan hal ini, suatu yang perlu dijelaskan bahawa dalam struktur yang sedia wujud itu, UMNO/Perikatan hanya diperuntukan sebanyak 14 kerusi (termasuk satu untuk MCA) sahaja, manakala PAS pula

telah diberikan sebanyak 22 kerusi. Oleh itu, bagi mempastikan UMNO mempunyai "suara yang kuat" dalam Kerajaan Barisan Nasional di negeri Kelantan, maka pihak UMNO tidak mempunyai pilihan kecuali mempastikan Menteri Besar (dari kalangan ahli PAS) yang bakal dilantik itu boleh "bekerjasama" dengan parti tersebut. Bahkan keadaan akan menjadi lebih baik lagi, sekiranya Menteri Besar itu berada di bawah "pengaruh" UMNO. Jika ini berlaku, maka ia memudahkan lagi tugas UMNO melaksanakan politik pembangunan di negeri itu, dan ini sekali gus mempertingkatkan sokongan masyarakat Melayu Kelantan terhadapnya.⁴⁸

Berasaskan kepada pemikiran ini, UMNO Kelantan telah mendekati dan "melobi" Istana Kelantan terlebih dahulu, sebelum pihak PAS mengemukakan calonnya kepada Sultan untuk diperkenankan sebagai Menteri Besar.⁴⁹ Melalui hubungan kekeluargaan di antara Tengku Razaleigh dan Istana Kelantan, UMNO telah mengemukakan nama Dato' Haji Muhamad Nasir (Timbalan Menteri Besar) sebagai calon Menteri Besar Kelantan yang baru. Baginda sultan juga turut dimaklumkan bahawa Tun Abdul Razak telahpun merestui pemilihan tersebut.⁵⁰ Akibatnya, PAS terpaksa bersetuju apabila Sultan menerima calon pilihan UMNO Kelantan itu, dan terpaksa juga berpuas hati dengan perlantikan calonnya (Wan Ismail Ibrahim)⁵¹ sebagai Timbalan Menteri Besar Kelantan.

Dalam hal ini, pihak PAS, khususnya Dato' Muhamad Asri amat memahami permainan politik UMNO Kelantan. PAS juga melihat tindakan ini merupakan suatu usaha UMNO untuk melemahkannya di Kelantan, yang selama ini merupakan pengkalan kuasanya. Malah, jauh dari itu, PAS juga melihat "perangkap politik" ini sebagai suatu strategi jangka panjang Tengku Razaleigh untuk "meletakkan" dirinya sebagai bakal calon Perdana Menteri Malaysia. Putera raja itu mahu mempertingkatkan popularity dan imejnya melalui kemerosotan pengaruh PAS di Kelantan.⁵² Namun begitu, kerana didorongi oleh hasrat ingin melihat perpaduan UMNO dan PAS terus berkekalan di dalam gagasan politik baru (iaitu Barisan Nasional), serta sikap "malu-mata" dan "malu-alah" (rasa hormat yang tinggi) kepada Tun Abdul Razak, maka pihak PAS dan Dato' Muhamad Asri telah bertolak-ansur dalam hal yang berkaitan dengan perlantikan Menteri Besar ini.⁵³

Pada waktu yang sama, pihak UMNO juga menyedari bahawa Dato' Haji Muhamad Nasir bukanlah merupakan pilihan terbaik (daripada kalangan pemimpin PAS Kelantan) untuk menerajui Kerajaan Negeri yang sedang memasuki arus pembangunan pada waktu itu. Namun begitu, disebabkan sifat "betul-lurus", serta warak yang ada pada dirinya, maka beliau telah dilihat sebagai calon yang boleh dan mudah diajak bekerjasama

dengan kepemimpinan UMNO Negeri, serta bersetujuan pula dengan cita-cita politik Tengku Razaleigh dan UMNO Kelantan sendiri. Akhirnya, sangkaan PAS itu, semakin lama semakin menjadi kenyataan, apabila Menteri Besarnya itu semakin jauh daripada partinya sendiri. Malahan, banyak tindak-tanduk politiknya (serta urusan pentadbiran negeri) telah memberi lebih banyak keutungan kepada UMNO.⁵⁴

Kemuncak rasa tidak puas hati PAS ini timbul, apabila Tengku Razaleigh menjadi "tempat rujukan" Menteri Besar tersebut, dan beliau sendiri mahu mengidentifikasi dirinya sebagai Menteri Besar Barisan Nasional, dan bukannya Menteri Besar PAS.⁵⁵ Lanjutan daripada keadaan ini, pihak PAS Kelantan tidak mempunyai pilihan lain, kecuali memaksa beliau meletakkan jawatan melalui undi tidak percaya di Dewan Undangan Negeri pada Oktober 1977. Akibatnya, kedudukan Kerajaan Barisan Nasional Kelantan telah tergugat, apabila pihak UMNO menentang tindakan itu.⁵⁶

Dalam keadaan begini, Dato' Muhamad Nasir juga tidak mempunyai pilihan, kecuali meminta pihak Istana Kelantan membubarkan Dewan Undangan Negeri. Namun begitu, seperti yang dapat diduga, tindakan ini tidak mungkin berlaku, memandangkan UMNO Kelantan belum bersedia untuk terlibat dengan proses pilihanraya yang

baru. Ikatan kekeluargaan di antara Tengku Razaleigh dan Pemangku Sultan telah "dilihat" ramai sebagai sebagai punca yang menghalang pembubaran tersebut.⁵⁷ Sebaliknya, apa yang berlaku, Kelantan telah diistiharkan darurat oleh Kerajaan Persekutuan.⁵⁸ Ini berikutan daripada kekacauan yang berlaku, ekoran daripada bantahan rakyat terhadap tindakan PAS ke atas Menteri Besarnya itu. Walau bagaimanapun, kekacauan ini pada "tanggapan" umum merupakan suatu tindakan yang telah didalangi oleh pihak UMNO.

Perlaksanaan Undang-Undang Darurat (yang diikuti dengan penubuhan "Kerajaan Ala-Mageran" di Kelantan) langsung tidak memberikan kesan kepada UMNO. Sebaliknya, Tengku Razaleigh dan UMNO telah melakukan beberapa *maneuver* politik bagi tujuan mempersiapkan diri untuk menghadapi Pilihanraya Dewan Undangan Negeri Kelantan yang baru. Salah satu tindakan yang telah diambil ialah mendorongi Dato' Haji Muhamad Nasir supaya menubuhkan parti politik baru bagi mengisi kekosongan yang ditinggalkan oleh PAS, setelah parti itu meninggalkan gagasan Barisan Nasional, berikutan perlaksanaan Undang-Undang Darurat tersebut.⁶⁰ Akhirnya, pada Disember 1977, Barisan Jamaah Islamiah Se-Malaysia (Berjasa) telah ditubuhkan, tetapi Tengku Razaleigh tidak pula segera membawanya menjadi kerabat Barisan Nasional. Sebaliknya, Berjasa telah "digunakan"

untuk memecah-belahan perpaduan di kalangan para penyokong PAS.

Melihatkan perpecahan begitu ketara sekali, maka UMNO Kelantan segera memanfaatkan suasana yang wujud itu bagi kepentingan politiknya. Selepas beberapa bulan berada di bawah pemerintahan "ala-Mageran", rakyat Kelantan telah dikejutkan dengan pilihanraya di peringkat negeri yang baru, ekoran daripada pembubaran Dewan Undangan Negeri oleh Pemangku Sultan Kelantan Walaupun baginda berkuasa penuh dalam hal tersebut, namun pada pandangan umum, terutamanya para penyokong PAS, Tengku Razaleigh dan UMNO telah berada disebalik tindakan itu, dan ini dilakukan apabila pihak UMNO yakin bahawa Kelantan boleh jatuh ke tangannya secara legal dan demokratik.

Dalam suasana begini, pihak PAS terpaksa menerima hakikat bahawa tanpa kuasa, maka harapan parti itu untuk memenangi pilihanraya yang diadakan secara mengejut merupakan suatu tugas yang amat sukar untuk dilaksanakan.⁶¹ Ini terbukti apabila pilihanraya diadakan pada Mac 1978, PAS hanya mampu memenangi 2 buah kerusi sahaja daripada 36 kawasan yang dipertandingkan. Kekalahan ini pada penelitian PAS tidak sahaja berpunca daripada perpecahan di kalangan para penyokong PAS sendiri, tetapi juga mempunyai

pertalian yang rapat dengan persoalan rules of the game yang berada di bawah kawalan Tengku Razaleigh.⁶²

Dalam hal ini, kemampuan Tengku Razaleigh tidak semata-mata terhad kepada penentuan tarikh pembubaran Dewan Undangan Negeri sahaja. Sebaliknya, beliau juga mampu mengemukakan serta melaksanakan suatu formula yang tidak sahaja memberi peluang kepada UMNO untuk memenangi pilihanraya tersebut, tetapi turut juga menjadikan parti dominan di dalam "Kerajaan Campuran" yang bakal dibentuk dengan Berjasa. Ini kerana, melalui formula tersebut, pihak Berjasa hanya dibenarkan bertanding secara satu lawan satu dengan PAS di 12 kawasan sahaja, dan semua kawasan itu merupakan kubu kuat PAS.⁶³ Oleh itu, sekiranya Berjasa memenangi kesemua kerusi tersebut, parti ini tetap juga merupakan rakan yang tidak berpengaruh di dalam Kerajaan Campuran yang bakal dibentuk. Sebaliknya, jika sebilangan besar kerusi yang dipertandingkan itu jatuh ke tangan PAS, parti itu tetap juga tidak berpeluang untuk membentuk Kerajaan Negeri.

Walau bagaimanapun, melihatkan kepada sikap dan penerimaan rakyat Kelantan terhadap PAS pada ketika itu, UMNO Kelantan cukup yakin bahawa pilihanraya mengejut ini tidak memungkinkan PAS kembali untuk

berkuasa semula. Justeru, UMNO/Barisan Nasional hanya bertanding satu lawan satu dengan PAS di 11 kawasan sahaja (termasuk satu kawasan yang diwakili oleh calon MCA), iaitu di kubu tradisinya.⁶⁴ Manakala, di 13 kawasan lagi (yang mana PAS mempunyai peluang memenanginya), pihak UMNO Kelantan telah membenarkan Berjasa turut serta di dalam pertandingan tiga penjuru.

Jadual X

Pilihanraya Kelantan 1978: Parti Bertanding dan Jumlah Kerusi/Undi

Parti	Kerusi Tandingi	Kerusi Menangi	Jumlah Undi
UMNO/Barisan Nasional	24	23	88,671
Berjasa	25	11	64,680
PAS	36	2	79,514
Bebas	10	0	4,709

Sumber: Lihat D. K. Mauzy, **Barisan Nasional: Coalition Government in Malaysia**, Marican & Sons (M) Sdn. Bhd, Kuala Lumpur, 1983, hal.118. Lihat juga, Alias Mohamed, "PAS' Platform: Development and Change", hal. 168-175

Melalui strategi ini, UMNO Kelantan percaya bahawa kemenangan di 13 kawasan itu⁶⁵ tetap berpihak kepadanya

memandangkan perpecahan yang sedang berlaku di kalangan para penyokong PAS.

Akhirnya, ternyata bahawa perhitungan politik Tengku Razaleigh dan UMNO telah memberikan keuntungan kepada mereka. Dengan kemampuannya "memperalatkan" Berjasa, UMNO telah berjaya memenangi kesemua kawasan yang ditandinginya melalui tiga penjuru. Manakala di 11 kawasan lagi, (di mana calon UMNO berhadapan satu lawan satu dengan PAS), parti itu telah tewas di satu kawasan sahaja. Dengan ini, jumlah kerusi yang dimenangi oleh pihak UMNO/Barisan Nasional ialah sebanyak 23 Kerusi (lihat Jadual X). Manakala, pihak Berjasa pula hanya mampu mempertahankan 11 daripada 12 kerusi yang diperuntukan kepadanya, setelah satu kerusi jatuh ke tangan PAS. Oleh yang demikian, dengan majoriti kerusi yang berpihak kepada UMNO ini, maka Tengku Razaleigh sekali gus telah berjaya meletakkan Kerajaan Kelantan berada di bawah kawalannya.

Sehubungan dengan ini, suatu yang perlu dinyatakan bahawa selaku Ketua UMNO dan Pengurus Barisan Nasional Kelantan (serta juga Naib Presiden Kanan UMNO), Tengku Razaleigh mempunyai kuasa yang cukup besar dalam menentukan barisan calon UMNO. Dengan itu, sukar untuk dinafikan bahawa kesemua calon UMNO yang terpilih itu merupakan penyokong setia beliau.

Malahan, beliau juga turut terlibat di dalam menentukan calon Menteri Besar Kelantan yang baru. Sungguhpun, dalam Pilihanraya 1978 itu, Presiden Berjasa, Dato' Haji Muhamad Nasir telah ikut bertanding, namun beliau bukanlah merupakan pilihan utama untuk memegang jawatan tersebut. Sebaliknya, dalam usaha menjadikan UMNO sebagai parti dominan (dalam Kerajaan Negeri), dan Tengku Razaleigh sendiri tidak menghadapi saingan dan cabaran daripada tokoh politik yang lain, maka Dato' Haji Muhamad Nasir "secara halus" telah disingkirkan daripada arena politik Kelantan.⁶⁶

Bagi memenuhi tujuan yang "terselindung" itu, Dato' Muhamad Yaacob, Menteri Perusahaan Awam, telah "di bawa pulang" ke Kelantan, dan dilantik menjadi Menteri Besar yang baru. Beliau juga dilihat memiliki sifat-sifat peribadi yang hampir menyamai Dato' Muhamad Nasir.⁶⁷ Akibat daripada itu, dalam banyak hal (yang berkaitan dengan pentadbiran negeri), Dato' Muhamad Yaacob telah dilihat sebagai Menteri Besar de jure, yang peranannya lebih tertumpu kepada melaksanakan agenda politik dan program ekonomi yang dirancang oleh Tengku Razaleigh untuk rakyat Kelantan.⁶⁸ Namun begitu, keadaan ini bukanlah merupakan suatu fenomena yang luar biasa, memandangkan Dato' Muhamad Yaacob sendiri telah direkrutkan ke dalam politik, khususnya UMNO Kelantan oleh Tengku Razaleigh.

Dalam keadaan begini, maka tiada halangan lagi bagi Tengku Razaleigh untuk muncul sebagai pemimpin-penaung yang digeruni dan berwibawa di dalam arena politik Kelantan. Sama ada di peringkat parti atau kerajaan, Tengku Razaleigh (dengan sokongan Dato' Muhamad Yaacob) tidak mempunyai sebarang masalah untuk menggunakan jentera UMNO dan Kerajaan Negeri bagi tujuan memberikan imbuhan dan ganjaran ekonomi kepada mana-mana pihak yang disukainya, khususnya para penyokong setia beliau. Ini dapat dilihat daripada tindakannya (tanpa menunggu Dato' Muhamad Yaacob dilantik menjadi Menteri Besar secara rasmi) menghapuskan bayaran tol di Jambatan Sultan Yahya Petra, sebaik-baik sahaja UMNO/Barisan Nasional dan Berjasa berjaya menujuhkan Kerajaan di Kelantan. Walhal pengutipan tol itu merupakan usaha Kerajaan Negeri untuk mendapatkan kembali wang yang telah digunakan bagi pembinaan jambatan tersebut yang diperolehinya melalui pinjaman bank. Sebaliknya, bagi Tengku Razaleigh tindakannya itu wajar dilakukan demi memperlihatkan penghargaan UMNO kepada rakyat Kelantan kerana kesediaan mereka memilih parti itu menerajui kerajaan negeri.⁶⁹

Malahan, ketika Dato' Muhamad Yaacob sudahpun berada di kerusi Menteri Besar, Tengku Razaleigh tanpa ragu-ragu telah mengambil tindakan memecat seramai 149

orang penghulu yang didakwanya sebagai penyokong kuat PAS.⁷⁰ Walaupun tindakan beliau ini telah mengejutkan banyak pihak, namun sebagai pemimpin-penaung kepada ahli-ahli UMNO, tindakannya itu juga bukanlah merupakan suatu yang luar biasa. Sebagai seorang penaung, Tengku Razaleigh menyedari bahawa penghulu merupakan golongan perantara yang amat penting di dalam proses menghubungkan para penduduk di paras lokal dengan kepemimpinan parti dan kerajaan yang berpusat bandar, khususnya di Kota Bharu. Oleh itu, bagi mempastikan golongan ini tidak terus menjadi alat bagi mempertahankan kekuatan dan kepentingan PAS di kawasan luar bandar, maka jawatan penghulu itu dirasakan perlu diagih-agihkan kepada ahli-ahli UMNO yang dinaunginya. Justeru, beliau tanpa ragu-ragu telah mempertahankan tindakannya itu, sekalipun ia mendedahkan Dato' Muhamad Yaacob dan Kerajaan Kelantan kepada tindakan saman di mahkamah oleh para penghulu yang telah kehilangan jawatan itu.⁷¹

Daripada kedua-dua dua peristiwa yang berlaku pada awal penubuhan Kerajaan UMNO/Barisan Nasional dan Berjasa ini, maka ia jelas memperlihatkan betapa kuatnya pengaruh Tengku Razaleigh ke atas UMNO dan Kerajaan Kelantan. Dengan sumber yang ada pada dirinya, sama ada di peringkat negeri ataupun kebangsaan, beliau secara langsung mampu menentukan halatuju politik dan

perkembangan ekonomi di negeri itu. Seandainya, tindakan ini dilihat dalam konteks peranannya sebagai perantara yang menghubungkan UMNO Kelantan dengan Kerajaan Persekutuan, maka tindakan drastik yang dilakukannya itu bukanlah juga merupakan suatu yang luar biasa. Keakraban hubungannya dengan Perdana Menteri, Dato' Hussein Onn telah membolehkan kesemua tindakan itu dilakukan.⁷²

5.3.2 Tengku Razaleigh Dan Penerusan Politik Pembangunan

5.3.2.1 Kelantan Dalam Pembangunan Ekonomi Dan Wilayah

Sekiranya gagasan Politik Baru (Kerajaan Campuran dan Barisan Nasional) yang muncul pada awal tahun 1970-an menjadikan PAS rakan dominan dalam Kerajaan Kelantan, sehingga menuntut Tengku Razaleigh akur kepada kekuasaannya (dalam melaksana dan mengaturkan projek pembangunan) di negeri itu, tetapi keadaan sebaliknya telah wujud selepas kemunculan Kerajaan Barisan Nasional (yang dibentuk bersama Berjasa) pada tahun 1978. Melalui kedudukan dan pengaruhnya yang kuat di dalam parti dan Kerajaan Kelantan, beliau tidak lagi berhadapan dengan sebarang halangan dalam merancang dan melaksanakan program pembangunan di negeri itu. Malahan, tindakan ini perlu disegerakan pula kerana ia

merupakan isu utama yang dikemukakan oleh UMNO dalam manifestonya kepada rakyat Kelantan di dalam Pilihanraya 1978.

Berbeza dengan keadaan yang wujud pada pertengahan 1960-an, di mana pembangunan dipolitikkan mengikut keperluan setempat, (iaitu lebih bersifat mikro), keadaan ini sebaliknya telah mengalami sedikit perubahan selepas 1978 apabila politik pembangunan itu diteruskan perlaksanaannya di dalam fasa kedua. Pada peringkat ini, pembangunan yang dirancang itu lebih merupakan suatu yang bersifat makro, yakni dalam ertikata ia lebih mementingkan kesejahteraan rakyat Kelantan seluruhnya. Untuk itu, jentera UMNO Kelantan tidak lagi mampu memenuhi tuntutan pembangunan tersebut. Sebaliknya, jentera yang lebih besar (iaitu agensi kerajaan) amat diperlukan bagi mencapai matlamat yang dirancangkan itu.

Justeru, pelbagai agensi⁷³ telah ditubuhkan, sehingga menyebabkan peranan "perantara" (yang menghubungkan UMNO, Tengku Razaleigh dan Kerajaan dengan rakyat jelata) tidak lagi terhad kepada para pemimpin UMNO tempatan, seperti mana yang wujud sebelum itu.⁷⁴ Sebaliknya, perubahan ini telah melibatkan juga kakitangan kerajaan dipelbagai peringkat. Mereka ini yang mengenalpasti keperluan dan kepentingan sesuatu

program pembangunan, melalui maklum-balasnya pelbagai bentuk pembangunan sosio-ekonomi telah dirancangkan untuk kepentingan rakyat seluruhnya. Dengan perubahan ini, kakitangan kerajaan yang "diangap" bersimpati kepada UMNO mempunyai peluang untuk berperanan sebagai "perantara". Kebanyakan mereka terdiri daripada anak-anak Kelantan yang bertugas sebagai Pegawai Kerajaan Persekutuan. Dengan kehendak UMNO dan Kerajaan Negeri, mereka ini telah di bawa pulang ke Kelantan bagi menjayakan politik pembangunan tersebut. Tindakan ini perlu diambil memandangkan, pada ketika itu, sebilangan kakitangan Kerajaan Negeri masih lagi kuat ikatannya dengan PAS.

Bagi Tengku Razaleigh, isu pembangunan Kelantan selepas Pilihanraya 1978 merupakan suatu agenda politik negeri dan nasional yang perlu diberi perhatian serius, sekiranya UMNO mahu terus mengekalkan kuasanya di negeri itu. Oleh itu, kemunculan fenomena *political party-directed patronage*, (ekoran daripada tindakan beliau menggunakan segala sumber yang berada di bawah kawalannya) hendaklah dilihat dalam konteks usahanya mewujudkan "pertukaran" di antara kesetiaan dan sokongan (undi) rakyat Kelantan dengan kemahuan UMNO untuk mengekalkan kuasanya di negeri itu. Walau bagaimanapun, memang tidak dapat dinafikan bahawa

tindakan itu pada akhirnya memberikan banyak keuntungan politik kepadanya.

Kesediaan rakyat Kelantan memilih UMNO/Barisan Nasional di dalam pilihanraya 1978, pada tanggapan beliau bukan semata-mata didorongi oleh hasrat mereka menolak PAS, tetapi juga merupakan suatu pernyataan harapan bahawa mereka mahukan pembangunan, seperti yang dijanjikan oleh UMNO Kelantan di dalam kempen pilihanrayanya. Maka itu, politik UMNO Kelantan selepas Pilihanraya 1978 merupakan politik pembangunan untuk membangunkan rakyat, dan bukannya lagi politik untuk menumbangkan PAS, kerana tugas itu telahpun selesai.⁷⁵ Tindakan rakyat Kelantan memberikan mandatnya kepada UMNO/Barisan Nasional itu hendaklah dilihat sebagai suatu bentuk "gerakan rakyat" yang mahu membina nasib baru, serta menikmati kemewahan di atas dasar ekonomi yang kukuh. Jadi, politik pembangunan dalam fasa ke dua ini, pada Tengku Razaleigh, seharusnya dilihat sebagai politik menyusun semula ekonomi dan masyarakat Kelantan.⁷⁶

Sebagai ketua parti yang membentuk Kerajaan Kelantan adalah menjadi kewajipan beliau untuk berperanan sebagai penaung dalam memenuhi tuntutan tersebut. Oleh yang demikian, bagi menyelaraskan tuntutan itu dengan kehendak politik baru iaitu DEB

(sepertimana yang terjelma di dalam Rancangan Malaysia Kedua (RMK) dan Rancangan Malaysia Ketiga (RMT)) yang sedang dilaksanakan pada ketika itu, Tengku Razaleigh beranggapan bahawa ia memerlukan suatu pendekatan baru dan perubahan, sama ada di peringkat nasional dan negeri. Jika ini gagal dilaksanakan, maka penyusunan semula ekonomi dan masyarakat Kelantan melalui pelbagai program sosio-ekonomi akan menemui kegagalan.

Di peringkat nasional, prinsip equiti hendaklah diterapkan dalam pengagihan wang negara, khususnya yang berkaitan dengan pembangunan di setiap negeri. Hanya melalui prinsip ini, negeri-negeri miskin seperti Kelantan berpeluang meninggikan taraf kemajuan sosio-ekonominya. Oleh itu, apabila beliau terlibat dengan penggubalan RMT pada tahun 1976, Tengku Razaleigh, sebagai Menteri Kewangan tanpa ragu-ragu menggunakan segala kekuatan dan sumber yang ada pada dirinya untuk mempengaruhi pihak Kerajaan Persekutuan agar menerima prinsip persamaan dalam pembangunan sosio-ekonomi negara. Jadi, apabila pihak kerajaan menerima prinsip tersebut, Kelantan dengan sendirinya merupakan negeri kurang maju yang paling banyak menerima peruntukan pembangunan di bawah RMT.⁷⁷

Dengan hanya memohon sebanyak RM750 juta, Kerajaan Kelantan tanpa diduga telah diperuntukan pula

sebanyak RM1,018.821 juta.⁷⁸ Apa yang lebih menarik, apabila perlaksanaan RMT di kaji semula pada tahun 1979, Kelantan telah diberikan peruntukan tambahan bernilai sebanyak RM725.25 juta. Ini menjadikan jumlah yang diperolehi oleh Kelantan sebanyak RM1,744.07 juta.⁷⁹ Keadaan yang hampir sama juga berlaku apabila Kerajaan Persekutuan melancarkan Rancangan Pembangunan Malaysia Keempat (RME) pada tahun 1981. Tengku Razaleigh sekali lagi telah memperlihatkan kepada rakyat Kelantan khususnya bahawa beliau merupakan satu-satu pemimpin UMNO dari negeri itu yang mampu menebus "zaman gelap Kelantan", ekoran daripada kegagalan Kerajaan PAS membawa pelbagai projek pembangunan di negeri tersebut, walaupun parti itu telah diberi peluang memerintah Kelantan selama 18 tahun.

Dengan berlandaskan kepada hasrat untuk menerus dan melicinkan proses pembangunan di negeri ini, agar setanding dengan negeri-negeri lain,⁸⁰ Kelantan telah diberikan pula sebanyak RM2,847.75 juta. Begitu juga, apabila kajian separuh penggal dilakukan terhadap tahap pencapaian RME, Kelantan telah diberikan peruntukan tambahan sehingga berjumlah RM2,916.95 juta.⁸¹ Pendek kata, bagi tujuan menebus kemunduran dan kemiskinan rakyat Kelantan (bagi jangkamasa 10 tahun, 1976-85) Tengku Razaleigh, dengan kedudukan pentingnya di dalam

UMNO dan kerajaan telah berjaya "membawa pulang" lebih RM4,000juta untuk "membangunakan" negeri Kelantan.

Walaupun tidak kesemua wang ini dapat dibelanjakan, akibat daripada kewujudan beberapa faktor tertentu, seperti zaman meleset dan perubahan politik yang dialami oleh negara pada pertengahan tahun 1980-an, namun daripada segi jumlahnya ia tetap besar dan dianggap luar biasa. Maka itu, tidak menghairankan sekiranya publisiti besar-besaran telah diberikan oleh media massa tempatan terhadap dirinya berhubung dengan pengagihan wang tersebut, sehingga beliau juga dilihat sebagai pemimpin yang hebat dan "luar biasa".

Dalam hal ini, peranannya sebagai penaung substantif kepada rakyat Kelantan juga turut terserlah apabila ia dilihat dari sudut bertambahnya peruntukan yang disediakan melalui Pemberian Perlembagaan. Melalui grant yang wajib diberikan oleh Kerajaan Persekutuan kepada Kerajaan Negeri, Kelantan pada tahun-tahun 1976 hingga 1981 (semaktu RMT dilaksanakan) telah menerima peruntukan sebanyak RM73 juta.⁸² Peruntukan ini telah bertambah lagi apabila RME dilaksanakan pada 1981-86. Dalam tempoh 1981-1983 sahaja, peruntukan (melalui Pemberian Perlembagaan) kepada Kelantan telah meningkat kepada RM107 juta. Ini merupakan suatu pertambahan yang melebihi satu setengah kali ganda

daripada peruntukan yang telah diberikan dalam jangkamasa 5 tahun sebelum itu.⁸³

Begitu juga dengan pemberian-pemberian lain, yang diwujudkan dibawah Kuasa Perlembagaan seperti pemberian yang diasaskan kepada; (i) tahap pembangunan ekonomi, infrastruktur dan kesejahteraan hidup, serta (ii) pemberian berdasarkan pertambahan hasil. Selepas tahun 1981, peruntukan yang diberikan kepada Kelantan melalui pemberian ini juga telah meningkat. Bahkan, Kelantan merupakan negeri terbesar yang telah menerima kedua-dua bentuk pemberian ini.⁸⁴ Dari pada perangkaan yang dipaparkan di atas, ia jelas memperlihatkan betapa Kerajaan Persekutuan dan UMNO, serta Tengku Razaleigh selaku Menteri Kewangan pada ketika itu amat serius dalam usahanya membangunkan Kelantan. Malahan, tidak keterlaluan pula apabila Tengku Razaleigh melihat hubungannya dengan pembangunan Kelantan ini sebagai *my life-long ambition.*⁸⁵

Bagi mempastikan segala projek pembangunan yang dirancangkan itu berjalan lancar, sebuah badan petugas khas telah ditubuhkan oleh Tengku Razaleigh bagi tujuan mengkaji dan menimbangkan setiap rancangan daripada Kerajaan Negeri yang memerlukan tambahan peruntukan.⁸⁶ Di samping itu, sebuah unit khas telah ditubuhkan di Kementerian Kewangan bagi mengawal perbelanjaan yang

telah diluluskan, dan mengelakkannya daripada sebarang penyelewengan. Selain dari itu, Kerajaan Persekutuan juga turut menubuhkan sebuah pejabat cawangannya di Kelantan, dengan para petugasnya terdiri daripada para pegawai Unit Perancang Ekonomi di Jabatan Perdana Menteri. Tujuannya adalah untuk menyusun serta melicinkan lagi jentera rancangan pembangunan agar ia berjalan dengan sempurna.⁸⁷

Manakala di peringkat negeri pula, pendekatan baru perlaksanaan strategi pembangunan Kelantan, pada pandangan Tengku Razaleigh perlu mengambilkira wujudnya dua kawasan yang berlainan di negeri tersebut, iaitu kawasan Kelantan Utara dan Kelantan Selatan. Dikotomi yang sedia wujud ini tidak sahaja memisahkan kedua-dua kawasan itu dari segi fizikalnya, tetapi jumlah penduduk dan taraf hidup rakyat juga turut berbeza, walaupun asas ekonominya sama iaitu kegiatan pertanian. Dengan keluasan tanah yang sempit- dan terhad, kepadatan penduduk di Kawasan Utara begitu tinggi sekali. Namun begitu, disebabkan kesepatan pembangunan ekonomi di kawasan tersebut, pendapatan penduduknya jauh lebih baik berbanding dengan mereka yang tinggal di Kawasan Selatan.⁸⁸ Oleh itu, apabila kawasan Kelantan Utara didatangi oleh projek pembangunan di bawah RMT, program pembangunannya lebih mengarah kepada pembangunan pertanian (termasuk juga

perikanan) yang mampu mempertingkatkan daya pengeluaran dan pendapatan para penduduk di kawasan itu.

Disebabkan kawasan ini seringkali mengalami masalah banjir, beberapa langkah untuk mengurangkan risiko bencana alam itu telah diberikan perhatian yang serius. Dalam memenuhi tujuan tersebut, sebanyak RM32.6 juta telah diperuntukan (di bawah Rancangan Pembangunan Luar Bandar Kelantan Utara) kepada Kerajaan Kelantan bagi membolehkannya melakukan kerja-kerja mengawal banjir, serta menyediakan perparitan bagi kepentingan 104,000 ekar sawah padi. Di samping itu, tindakan yang berupa pengawalan dan pengurusan air, seperti pembinaan tali air turut juga dilaksanakan di bawah RMT ini. Sebanyak 15 tali air kecil yang bernilai RM5.0 juta telah dibina bagi membekalkan air kepada 3,200 ekar sawah.⁸⁹

Para petani (khususnya di sektor pekebun kecil) dan nelayan juga telah diperkenalkan dengan pelbagai "teknologi moden" (termasuk penanaman semula dan teknologi menangkap ikan) dan sistem pemasaran yang lebih baik, agar mutu dan hasilnya, serta pendapatan mereka turut bertambah.⁹⁰ Apa yang menarik, memandangkan Kelantan seringkali mengalami musim tengkujuh, maka golongan nelayan turut diberi peluang

untuk ditempatkan semula di dalam sektor ekonomi pertanian dan perkilangan, agar pendapatan mereka sentiasa stabil dan meningkat.⁹¹ Selain dari itu, di bawah Projek Pembangunan Luar Bandar Kelantan Utara yang bernilai sebanyak RM122,800 juta, sebanyak RM17.7 juta telah diperuntukan bagi tujuan pembinaan jalanraya sepanjang 118 batu di kawasan tersebut.⁹²

Walaupun perkembangan sektor perkilangan di Kelantan agak terhad tetapi Tengku Razaleigh dan Kerajaan Kelantan tetap tidak mengabaikan sektor ini. Memandangkan Kelantan merupakan sebuah negeri pertanian, maka industri yang berdasarkan kepada penggunaan sumber asli seperti pertanian, perkayuan, dan perlombongan (di samping pelancungan) telah diberikan penekanan yang lebih. Dalam hal ini, memandangkan wujudnya lebihan tenaga buruh yang besar di negeri itu, maka sektor perkilangan yang wujud di Kelantan, (khususnya di kawasan Kelantan Utara) dengan sendirinya, lebih tertumpu kepada hasrat untuk menyerapkan tenaga buruh itu ke dalam sektor berkenaan.⁹³

Sebaliknya, di kawasan Kelantan Selatan, jumlah dan kepadatan penduduknya jauh lebih kecil berbanding dengan Kelantan Utara.⁹⁴ Taraf hidup penduduknya juga rendah, memandangkan perkembangan pembangunan

ekonominya yang lembab. Namun begitu, Kawasan Selatan ini tetap kaya dengan keluasan tanah dan hasil buminya. Dengan keluasan yang menyamai 3/4 negeri Kelantan, kawasan tersebut memiliki 2.9 juta ekar tanah yang belum lagi diterokai, dan "masih diselimuti" dengan hutan yang tebal. Ironisnya, walaupun para penduduk di Kawasan Selatan ini mundur dan miskin, namun mereka mempunyai sikap politik yang berbeza dengan sebilangan besar penduduk di Kawasan Utara. Sejak dari Pilihanraya 1959, majoriti penduduk di kawasan ini, terutamanya mereka yang tinggal di bahagian Ulu Kelantan telah memberikan undi mereka kepada calon UMNO (lihat Jadual XI).

Jadual XI

Jumlah Undi Calon UMNO dan PAS
Di Kawasan Parlimen Ulu Kelantan 1959-1978

Tahun	UMNO	PAS
1959	8,770	8,306
1964	12,681	9,108
1969	15,954	12,358
1974	Tengku Razaleigh wakil Barisan Nasional Menang Tanpa Bertanding	
1978	10,267	5,705

Sumber: Perangkaan dipetik daripada Laporan Pilihanraya 1959-1978.

Tengku Razaleigh sendiri sudahpun "berada" di kawasan Ulu Kelantan sejak tahun 1969 lagi sebagai ahli Dewan Undangan Negeri. Manakala, pada tahun 1974, beliau telah mewakili penduduk kawasan tersebut di Dewan Parlimen. Oleh itu, apabila beliau dilantik menjadi Menteri Kewangan, dan Kelantan pula mendapat "layanan istimewa" dalam perlaksanaan pelbagai projek pembangunan sosio-ekonomi di bawah RMT, maka ini merupakan peluang terbaik bagi beliau dan UMNO Kelantan untuk membangunkan kawasan Kelantan Selatan yang tertinggal itu.

Kesempatan ini tidak sahaja digunakan untuk mengimbangi perkembangan serta kemajuan ekonomi yang begitu tertumpu di Kawasan Utara, tetapi juga memberikan pembelaan ekonomi kepada para penduduk Kelantan Selatan, yang selama ini merupakan penyokong setia UMNO. Sehubungan dengan itu, adalah tidak mengejutkan apabila Tengku Razaleigh memberikan perhatian yang serius dalam soal pembangunan tanah, yang merupakan aset utama Kawasan Selatan. Ini kerana, melalui pembukaan tanah baru, ia dengan sendirinya memberi banyak peluang ekonomi kepada para penduduk Ulu Kelantan terutamanya (yang merupakan pengundi setia beliau) untuk memperbaiki taraf hidup mereka.

Selain daripada memberi pembelaan kepada para

penduduk yang telah sekian lama mundur, Tengku Razaleigh, secara peribadi, berpendapat bahawa penglibatan UMNO dan Kerajaan Kelantan di dalam proses penerokaan tanah baru merupakan suatu strategi terbaik untuk menyakinkan rakyat bahawa kerajaan yang mereka pilih pada tahun 1978 itu merupakan sebuah kerajaan yang sentiasa memenuhi setiap harapan rakyat.⁹⁵ Ini memandangkan selama 18 tahun memerintah Kelantan, Kerajaan PAS telah gagal menyempurnakan soal pembangunan tanah di negeri tersebut, sekalipun Tun Abdul Razak, melalui FELDA telah cuba melakukannya.⁹⁶

Oleh itu, bagi tujuan memperolehi keuntungan politik, serta pembinaan imej di mata rakyat bahawa beliau dan UMNO, serta Kerajaan Kelantan merupakan tenaga utama yang berada di sebalik pembangunan Kelantan Selatan ini, maka agensi pusat seperti FELDA tidak diberikan peranan yang besar di dalam program pembukaan tanah baru ini. Agensi ini hanya diperuntukan tanah seluas di antara 35,000 hingga 40,000 ekar sahaja untuk diterokai, dengan perbelanjaan sebanyak RM38.6 juta (daripada RM98.5 juta yang diperuntukan di bawah RMT).⁹⁷ Sebaliknya, melalui gagasan pembangunan wilayah yang bertujuan memperseimbangkan kemajuan ekonomi di antara kawasan Kelantan Utara dengan Kelantan Selatan, Tengku Razaleigh, (sejak zaman Perdana Menteri, Tun Abdul Razak lagi) telah mengusahakan penubuhan sebuah

agensi pembangunan wilayah yang baru bagi tujuan penerokaan dan pembangunan tanah di kawasan Kelantan Selatan.

Bagi mencapai matlamat politik yang lebih bersifat peribadi itu, Lembaga Kemajuan Kelantan Selatan (KESEDAR) telah diperkenalkan untuk membangun sebahagian besar kawasan Kelantan Selatan, yang seluas 2.9 juta (4,532 batu persegi) itu.⁹⁸ Sebagai agensi pembangunan wilayah negara yang terbesar, tugas KESEDAR tidak sahaja terhad kepada pembukaan tanah baru, tetapi juga telah dipertanggungjawabkan untuk melaksana program pemindahan penduduk secara tersusun dan teratur dari Kelantan Utara ke Kawasan Selatan. Menjelang tahun 1985, dianggarkan seramai 10,000 orang penduduk Kelantan Utara akan di ambil sebagai peneroka, sama ada melalui rancangan pembukaan tanah yang diusahakan oleh KESEDAR, ataupun melalui agensi lain seperti FELDA atau Lembaga Penyatuan dan Pemulihan Tanah Persekutuan (FELCRA).⁹⁹ Namun begitu, penduduk Kelantan Selatan, terutamanya dari daerah Ulu Kelantan tetap diberikan keutamaan dalam setiap penerokaan tanah baru yang dirancangkan, khususnya oleh KASEDAR.¹⁰⁰

Selain daripada dua tugas utama ini, KESEDAR juga dikehendaki menyediakan pelbagai kemudahan infrastruktur bagi membolehkan Kelantan Selatan muncul

sebagai pusat kegiatan ekonomi yang baru di negeri Kelantan. Untuk mencapai matlamat ini, pada peringkat awal penubuhannya, KESEDAR telah diperuntukan sebanyak RM400 juta bagi tujuan pembinaan jalan raya, dan RM21 juta lagi untuk bekalan air.¹⁰¹ Di samping itu, KESEDAR juga turut terlibat dengan penyediaan kemudahan kesihatan, sekolah dan bekalan elektrik.

Lanjutan daripada proses pembangunan wilayah ini, tiga buah bandar utama telah muncul di dalam kawasan Kelantan Selatan iaitu Gua Musang, Jeli dan Manik Urai. Menjelang akhir tahun 1990, wilayah Kelantan Selatan ini dijangkakan mampu menampung 200,000 orang penduduk, di samping menyediakan lebih 54,000 peluang pekerjaan.¹⁰² Memandangkan Tengku Razaleigh adalah wakil rakyat Ulu Kelantan (kemudiannya dikenali sebagai Gua Musang), maka bandar ini dengan sendirinya merupakan bandar yang pesat membangun berbanding dengan bandar baru yang lain. Dalam konteks pembangunan bandar, Gua Musang telah muncul sebagai Bandar Pusat Pembangunan Wilayah.¹⁰³

Disebabkan sebelum kehadiran KESEDAR, kampung-kampung tradisional sudahpun wujud di kawasan Kelantan Selatan, maka agensi tersebut juga turut melibatkan diri di dalam proses pembangunan semula kampung-kampung itu. Melalui program ini, lebih kurang 200 buah kampung

telah dikenalpasti untuk diberikan pelbagai kemudahan asas, agar kehidupan penduduknya lebih teratur dan moden.¹⁰⁴ Dengan tindakan itu, penduduk tempatan (yang kebanyakannya merupakan penyokong setia UMNO) diharapkan tidak merasai diri mereka tertinggal dalam menikmati hasil pembangunan yang dibawa oleh RMT dan UMNO/Kerajaan Kelantan. Oleh itu, keadaan ini dapat mengelakkan timbulnya perasaan iri hati, serta rasa tidak adil di kalangan penduduk asal Kawasan Selatan. Ini memandangkan di sekeliling mereka telahpun muncul kawasan penempatan baru yang disediakan dengan pelbagai kemudahan asas, sedangkan mereka sendiri sebagai "anak tempatan" masih hidup di dalam suasana kemunduran.

Sehubungan dengan penyedian infrastruktur ini, penerokaan kawasan Kelantan Selatan juga telah melahirkan suatu projek raksaksa lain iaitu projek pembinaan Lebuh Raya Kuala Krai-Gua Musang, sepanjang 115km, yang menelan belanja sebanyak RM105 juta.¹⁰⁵ Lebuh raya ini tidak sahaja mampu menghubungkan Kuala Krai di bahagian utara Kelantan Selatan dengan Gua Musang di bahagian selatan, tetapi ia juga secara langsung telah "membuka" kawasan pendalaman Kelantan kepada pembangunan ekonomi yang selama ini telah terhalang akibat masalah perhubungan. Dari segi jangka panjang, lebuh raya ini dilihat sebagai nadi utama kepada pembangunan Kelantan seluruhnya.¹⁰⁶ Ini kerana,

dengan wujudnya lebuh raya itu, kawasan Kelantan Utara dan Kelantan Selatan telah dapat dihubungi dengan mudah dan cepat.

Sungguhpun terdapat pelbagai projek pembangunan sosio-ekonomi yang dilancarkan di Kelantan melalui RMT, namun tindakan membangunkan kawasan Kelantan Selatan dan pembinaan Lebuh Raya Kuala Krai-Gua Musang merupakan dua projek utama yang seringkali dikaitkan dengan Tengku Razaleigh. Tidak keterlaluan kalau dikatakan kemunculan kedua-dua projek ini merupakan sesuatu yang tidak pernah "termimpi" dan terfikir oleh rakyat Kelantan, khususnya penduduk di Kelantan Selatan sebelum tahun 1978. Ini kerana, pada ketika itu, kawasan Kelantan Selatan boleh dikatakan hampir terpisah dengan Kelantan Utara,¹⁰⁷ memandangkan struktur muka buminya yang diliputi oleh hutan tebal dan bukit-bukau yang tinggi. Oleh itu, apabila lebuh raya itu wujud pada ketika Tengku Razaleigh "dilihat" sebagai pemimpin yang cukup berkuasa dan berpengaruh dalam Kerajaan dan UMNO Kelantan, maka keyakinan penduduk tempatan terhadap keterlibatannya dalam membangunkan Kelantan sukar untuk diketepikan. Ini menjadikan penghormatan rakyat, khususnya ahli-ahli UMNO Kelantan begitu tinggi terhadapnya.

Walhal ketika beliau mengumumkan hasratnya

untuk "membawa balik" peruntukan melebihi RM1,700 juta bagi tujuan membangunkan negeri Kelantan (sewaktu RMT dilancarkan pada 1976), pengumuman itu telah diterima dengan perasaan berbelah-bahagi. Di kalangan ahli-ahli UMNO sendiri ada yang kurang yakin dengan pengumuman itu, sehingga "memaksa" Tengku Razaleigh menyakinkan mereka kemudiannya bahawa jumlah ribuan juta yang dimaksudkan itu bukan merupakan suatu peruntukan di atas kertas semata-mata.¹⁰⁸

5.3.2.2 Pembangunan Aktiviti Keagamaan

Sungguhpun Tengku Razaleigh telah memberikan perhatian yang serius kepada pembangunan ekonomi Kelantan, tetapi beliau juga tidak mengenepikan pembangunan di bidang keagamaan. Baginya dalam konteks politik Kelantan, kedua-dua aspek pembangunan ini perlu diseimbangkan, sekiranya UMNO/Barisan Nasional mahu mengekalkan kuasanya di negeri tersebut.¹⁰⁹ Sebagai pemimpin yang berperanan sebagai penaung substantif, beliau telah menyediakan peruntukan yang besar kepada bidang keagamaan ini, agar sokongan masyarakat Melayu Kelantan kepada UMNO terus berkekalan. Dalam usaha memenuhi tuntutan ini, beliau tidak sahaja menjanjikan rakyat Kelantan dengan pelbagai projek dan rancangan ke arah mempertingkatkan syiar Islam, tetapi beliau juga menawarkan ganjaran ekonomi kepada mereka yang terlibat dengan urusan keagamaan ini.¹¹⁰

Ekoran daripada itu, Jabatan Agama Islam Kelantan telah ditubuhkan oleh pihak Kerajaan UMNO/Barisan Nasional sebaik-baik sahaja selesai Pilihanraya 1978.¹¹¹ Tanpa mengganggu bidang kuasa MAJLIS yang dinaungi oleh baginda sultan, Jabatan Agama Islam telah dipertanggungjawabkan dengan tugas mengendali, merancang dan melaksanakan aktiviti dan projek keagamaan di negeri itu. Melalui badan ini, semua kegiatan yang berkaitan dengan pembangunan syiar Islam disusun dan dilaksanakan.¹¹²

Kegiatan mubaligh merupakan program utama jabatan ini. Melalui gagasan "keluarga mubaligh", tenaga mubaligh, guru-guru pondok dan guru-guru Al-Quran telah digerakkan ke arah mempertingkatkan kefahaman rakyat tentang Islam, di samping menerapkan nilai-nilai akhlak yang mulia di dalam kehidupan mereka. Hasilnya, kelas agama dan kelas pengajian Al-Quran telah diadakan di masjid, surau, pondok, serta di rumah-rumah tertentu yang dipilih oleh para mubaligh yang dilantik. Sehingga tahun 1984, terdapat 240 orang mubaligh di seluruh negeri Kelantan, dan kesemua mereka ini diberikan elauan khas oleh Jabatan Agama Islam Negeri Kelantan di atas keterlibatannya di dalam kegiatan meninggikan syiar Islam itu.¹¹³

Di samping itu, Kelas Fardhu Ain yang khusus untuk kanak-kanak yang berusia 7 hingga 15 tahun juga telah diadakan di setiap masjid di peringkat mukim. Melalui kelas ini, kanak-kanak itu didedahkan kepada latihan sembahyang secara amali, serta amalan harian yang lain dalam Islam. Lazimnya, setiap masjid akan mengadakan kelas ini selama satu tahun, sebelum ia beralih ke tempat yang lain, seperti ke surau atau madrasah. Sehingga tahun 1984, terdapat sebanyak 157 Kelas Fardhu Ain di seluruh negeri Kelantan, dengan 500 tenaga pengajar yang berelaun.¹¹⁴ Begitu juga dengan Kelas Al-Quran, di mana 1,098 orang guru Al-Quran (di kampung-kampung) telah diberikan sagu hati bulanan oleh pihak Jabatan Agama Islam Negeri di atas sumbangan mereka mengajar kanak-kanak membaca Al-Quran dengan cara yang betul dan fasih. Selain daripada itu, guru-guru pondok juga turut diberikan ganjaran bulanan di atas sumbangan mereka kepada pengajian pondok.¹¹⁵

Begitu juga dengan para pegawai masjid di peringkat mukim, sepetimana yang dijanjikan oleh Tengku Razaleigh dalam kempen Pilihanraya 1978, mereka juga telah diberikan ganjaran bulanan. Imam Tua telah diberikan RM100 setiap bulan, manakala Imam Muda dan Khatib (serta Bilal), masing-masing telah menerima sumbangan sebanyak RM70 dan RM60 sebulan. Oleh yang demikian, dengan pemberian pelbagai elauan kepada setiap

golongan yang terlibat dengan kegiatan mempertingkatkan syiar Islam ini, pada tahun 1978 sahaja, sebanyak RM6.33 juta telah dibelanjakan. Menjelang berakhir RMT, perbelanjaan ini telah meningkat kepada RM13.45 juta.¹¹⁶ Apa yang menarik, kebanyakan mereka yang mendapat ganjaran ekonomi ini merupakan penyokong setia UMNO.

Dalam keghairahan melaksanakan tradisi pembelajaran ilmu agama ini, politik pembinaan masjid, sepertimana yang dilakukan pada pertengahan kedua tahun 1960-an tetap juga diteruskan. Bermula dari 1978 hingga 1982, sebanyak 100 buah masjid baru telah dibina di seluruh negeri Kelantan. Di samping itu, pembinaan (ataupun membaik-pulih) beratus-ratus buah surau dan madrasah masih juga dilaksanakan.¹¹⁷ Pendek kata, kegiatan ini merupakan fenomena biasa dalam tempoh perlaksanaan RMT dan RME di negeri Kelantan.

Di samping penubuhan Jabatan Agama Islam, beberapa institusi lain yang juga berkaitan dengan Islam telah diwujudkan. Penubuhan Kompleks Balai Islam dan Yayasan Islam Kelantan¹¹⁸ adalah di antara beberapa institusi baru yang mampu memperlihatkan keseriusan UMNO dan kerajaannya di dalam membangunkan Islam di negeri itu. Malahan, melalui institusi ini juga pelbagai peluang ekonomi, pekerjaan dan kemudahan lain

telah dapat disediakan kepada rakyat Kelantan, khususnya ahli-ahli UMNO.

5.3.2.3 Pembangunan dan Peningkatan Imej

Dalam menyediakan pelbagai program pembangunan di bawah RMT dan RME, suatu yang tidak dapat dinafikan bahawa ia turut memberikan banyak peluang ekonomi kepada para pemimpin UMNO tempatan, terutamanya mereka yang "dekat" dengan Tengku Razaleigh.¹¹⁹ Dalam usaha membekal dan menyediakan keperluan serta perkhidmatan kepada projek-projek yang telah diluluskan (seperti pembinaan jalan raya, jambatan, dan bangunan-bangunan baru), para pemimpin UMNO tempatan telah diberi kesempatan untuk melibatkan diri dengan dunia perniagaan, sama ada sebagai pemberong ataupun kontraktor. Akibatnya, dalam tempoh 10 tahun sahaja (1976-1985) segolongan "orang kaya baru" telah muncul (dari kalangan orang-orang kuat UMNO) di dalam masyarakat Melayu Kelantan. Lanjutan daripada itu, adalah tidak menghairankan sekiranya terdapat para pemimpin UMNO di peringkat bahagian dan cawangan tanpa segan silu terus mengidentifikasi diri mereka sebagai "orang Tengku Razaleigh". Dengan cara ini, masing-masing berharap mereka berkesempatan dan berpeluang mendapat habuan ekonomi daripada kedatangan projek pembangunan yang dirancangkan khusus untuk kawasannya.¹²⁰

Di samping itu, dengan menjadikan mereka sebagai "orang Tengku Razaleigh", mereka juga mempunyai peluang yang lebih mudah untuk mendapatkan pelbagai projek pembangunan kecil (yang dirancang dan di agihkan oleh pelbagai agensi kerajaan) bagi kawasan masing-masing. Sepertimana yang pernah berlaku pada tahun 1960-an, keupayaan "membawa pulang" projek ini tetap memberikan *political mileage* kepada mereka. Sekurang-kurangnya, ia memberi peluang kepada pemimpin terlibat untuk mempertahankan kedudukan masing-masing di dalam struktur kepemimpinan parti di kawasannya.¹²¹

Justeru, dengan berterusannya sikap seperti ini, ia secara tidak langsung telah mempertingkatkan lagi pengaruh peribadi Tengku Razaleigh. Di kalangan ahli UMNO beliau sudah semestinya terus dilihat sebagai pemimpin yang berkarismatik, apatah lagi pada ketika yang sama, sepanjang perlaksanaan RMT, akhbar-akhbar utama negara yang berada dibawah pengaruhnya tidak putus-putus menyiarkan berita mengenai beliau dengan rancangan "pembangunannya" di Kelantan. Akhbar **Berita Harian**, pada 10 Julai 1979 antara lain telah mengatakan;

"Peruntukan besar telah disediakan di bawah Rancangan Malaysia Ketiga bagi menebuskan kembali kemiskinan rakyat akibat ketinggalan pembangunan. Kini Kelantan boleh disifatkan sebagai "anak emas" kerana tumpuan yang telah diberikan

oleh Kerajaan Pusat...Menteri Kewangan, Tengku Razaleigh Hamzah, selaku anak Kelantan berkali-kali menggesa rakyat negeri itu supaya menyahut pembangunan".

"Beliau sendiri pernah menyuarakan rasa malu untuk balik ke negeri ini kerana tidak ada pembangunan dan rakyat hidup dalam kemiskinan. Sebab itu beliau telah berusaha keras mencari jalan bagaimana Kelantan boleh dimajukan dengan seberapa cepat dan berkesan. Pengorbanan Tengku Razaleigh kepada rakyat Kelantan terlalu besar kerana beliau ingin melihat rakyat negeri ini berada dalam kemajuan, perubahan dan kemewahan. Hasrat besar [beliau] mendapat simpati pemimpin lain di negara, termasuk Perdana Menteri Dato' Hussein Onn".

Begitu juga pada tahun 1980, ketika rakyat sedang berpesta menyambut ulangtahun Kemahkotaan Sultan Kelantan, **Berita Harian** pada 30 Mac sekali lagi telah mengeluarkan rancana yang antara lainnya berbunyi;

"Dalam Rancangan Malaysia Ketiga, Kelantan telah mendapat peruntukan yang besar bagi mengimbangi jurang ekonomi rakyat yang 18 tahun ketinggalan pembangunan. Menteri Kewangan Tengku Razaleigh Hamzah kebetulan anak Kelantan yang sangat sayangkan rakyat, nampaknya sanggup berbuat apa sahaja menggunakan kuasa yang ada padanya untuk kepentingan rakyat negeri itu".

"Di mana-mana beliau pergi, Tengku Razaleigh tetap menyura hasratnya untuk mengutamakan kepentingan rakyat Kelantan dan banyak usaha telah dibuat untuk mengembalikan negeri ini ke zaman kamajuan".

Manakala, **Berita Harian** pada 12 April 1982,

sewatu memperkatakan tentang "Kelantan membangun mengejar kemajuan" (sewaktu merujuk kepada pembangunan pesat di Ulu Kelantan) antara lain telah menyatakan;

"Dalam tempoh tidak sampai empat tahun sahaja Kerajaan Barisan Nasional di Kelantan di bawah pimpinan Tengku Razaleigh...telah memenuhi janji-janji manifesto pilihanrayanya...dan pada masa ini beberapa buah lebuhraya yang menelan belanja berjuta-juta ringgit telah dan sedang dibina, lebuhraya Timur-Barat, dan sebuah lagi lebuhraya untuk menghubungkan bandar Kuala Krai dengan Gua Musang ... pada masa ini hanya boleh sampai melalui perkhidmatan keretapi sahaja".

"Apabila siap kelak lebuhraya itu, sudah pasti Ulu Kelantan di mana Gua Musang terletak bukan lagi sebuah "ulu". Dan pembangunan raksasa bandar Gua Musang yang menelan belanja \$75 juta akan mengubah sepenuhnya wajah bandar itu...untuk menyerikan lagi pembangunan kawasan Ulu Kelantan yang sebelum ini hanya dipenuhi dengan hutan belantara, KESEDAR...sedang membuka kawasan rancangan tanah untuk menempatkan rakyat yang tidak bertanah...sudah pasti dengan pembukaan tanah oleh KESEDAR, pembangunan raksasa bandar Gua Musang, Ulu Kelantan akan muncul sebagai sebuah zon pembangunan...setanding dengan kawasan Kelantan Utara..."

"Ini semua adalah kegigihan Tengku Razaleigh Hamzah yang merupakan ahli Parlimen bagi kawasan Ulu Kelantan untuk membela nasib rakyat yang diwakilinya. Sesungguhnya hanya kewibawaan Tengku Razaleigh sebagai seorang pemimpin agung bukan sahaja bagi negeri Kelantan bahkan negara sudah diakui oleh rakyat".

Sebelum itu, sebulan menjelangnya Pilihanraya Umum 1974, **TIME** sebuah majalah mingguan antarabangsa

yang cukup berpengaruh telahpun meramalkan beliau (bersama dengan rakannya dalam UMNO, iaitu Encik Musa Hitam) sebagai "bakal pemimpin dunia". Dalam pada itu, untuk memperlihatkan bahawa dirinya merupakan seorang pemimpin yang berpengaruh, dan apa yang dirancangkan itu adalah projek yang *viable*, Tengku Razaleigh secara peribadi telah mengundang Robert McNamara, Presiden Bank Dunia datang melawat Kelantan dan melihat sendiri program pembangunan yang dilaksanakan untuk membangun negeri itu.¹²²

Kunjungan Robert McNamara ini sekali gus telah mempertingkatkan imej dan kewibawaan Tengku Razaleigh di mata masyarakat umum. Kesediaan tokoh Amerika menerima undangannya itu tidak sahaja memberikan sokongan moral dan politik kepada Tengku Razaleigh, tetapi apa yang lebih penting di dalam konteks politik penaungan, ia juga secara jelas memberikan gambaran kepada rakyat Kelantan bahawa beliau benar-benar ikhlas dan serius dalam usaha membangunkan negeri itu, sehingga sanggup mendapatkan bantuan dari Bank Dunia.

Ringkasnya, kejayaan Tengku Razaleigh dalam merancang dan melaksanakan politik pembangunan di negeri Kelantan tidak sekadar memberikan peluang kepada UMNO meraih sokongan dan kepercayaan orang ramai terhadapnya, sehingga keahliannya melebihi 200,000

orang,¹²³ tetapi imej dan pengaruh peribadi beliau juga begitu ketara sekali di mata ahli UMNO, sama ada di peringkat negeri ataupun kebangsaan. Ini terbukti daripada keputusan pemilihan Naib Presiden UMNO yang diadakan pada tahun 1978, di mana Tengku Razaleigh telah berjaya mempertahankan kedudukannya dengan memenangi tempat pertama di dalam pemilihan tersebut.

Dalam hal ini, kejayaan beliau itu telah dikaitkan dengan imejnya sebagai "arkitek" yang mampu merancang kejatuhan Kerajaan PAS Kelantan, di samping kemampuannya dalam memikul tanggungjawab sebagai Menteri Kewangan. Sedangkan sebelum itu, tidak ada siapa pun yang pernah membayangkan bahawa terdapatnya tokoh politik Melayu yang mampu memegang portfolio tersebut.¹²⁴ Perkembangan ini pada akhirnya telah menyakinkan beliau bahawa jawatan Presiden UMNO dan Perdana Malaysia bakal menjadi miliknya pada suatu hari nanti.

5.4 Kesimpulan

Daripada perbincangan di atas, dapat dirumuskan bahawa kepemimpinan bangsawan dalam UMNO Kelantan pada tahun 1970-an hingga ke awal 1980-an berada di dalam suatu keadaan yang cukup kuat dan mantap. Kemampuan sebagai pemimpin tidak sahaja terserlah daripada keupayaannya

berperanan sebagai penaung simbolik tetapi juga sebagai penaung politik substantif. Sebagai penaung simbolik, kepemimpinan bangsawan telah berjaya membawa UMNO Kelantan ke dalam satu dekad tanpa konflik. Suasana yang wujud ini dengan sendirinya merupakan faktor penting yang telah menyumbangkan kepada kejayaan UMNO menumbangkan PAS pada tahun 1978.

Begitu juga sumbangannya sebagai penaung substantif, kepemimpinan bangsawan tidak sahaja membawa pelbagai faedah ekonomi kepada ahli-ahli UMNO, tetapi dengan pelbagai kuasa eksekutif milikinya, Kelantan telah berubah wajah dari sebuah negeri yang mundur kepada sebuah negeri yang dipenuhi dengan pelbagai projek pembangunan. Dengan kata lain, kepemimpinan bangsawan di dalam UMNO Kelantan telah berjaya mengeluarkan Kelantan daripada "igauan" kemiskinan dan kemunduran yang seringkali dikaitkan dengan kegagalan Kerajaan PAS membangunkan negeri itu setelah diberi peluang memerintah Kelantan selama 18 tahun.

Oleh itu, dalam konteks inilah kepentingan Tengku Razaleigh sebagai Ketua UMNO Kelantan tidak boleh diketepikan. Selama kepemimpinannya berjalan di dalam parti itu, "mencari penaung politik simbolik" bukan lagi menjadi agenda utama di dalam perjuangan UMNO Kelantan. Kewibawaan dan status sosialnya sebagai

bangsawan Melayu (yang mempunyai pertalian rapat dengan Istana Kelantan) telah menjadikan beliau sebagai pemimpin politik yang terima oleh semua golongan dan peringkat di dalam UMNO Kelantan.

Sebaliknya, dalam era kepemimpinannya ini, pembangunan telah menjadi agenda utama parti itu. Justeru, perhatian lebih tertumpu kepada usaha beliau menggunakan kedudukan, serta segala sumber yang berada di bawah kawalannya bagi kepentingan UMNO dan dirinya sendiri. Dalam konteks ini, pembangunan tidak sekadar berfungsi sebagai alat untuk membebaskan Kelantan daripada gejala kemunduran dan kemiskinan, tetapi pembangunan juga merupakan "aset" yang amat berharga untuk ditukarkan dengan sokongan dan kesetiaan rakyat kepada UMNO, agar parti itu terus diberi mandat memerintah Kelantan. Manakala, bagi diri beliau sendiri, pembangunan juga merupakan "aset", serta isu yang penting dalam mempertingkatkan imej dan pengaruh peribadinya, sama ada di dalam parti ataupun di kalangan masyarakat umum.

Berdasarkan kepada perkembangan kepemimpinan yang dilalui oleh UMNO itu, maka gagasan penaungan yang mementingkan aspek ketakseimbangan dalam perhubungan sosial tidak lagi memainkan peranan utama di dalam tahun-tahun 1970-an. Sebaliknya, aspek keupayaan

menggunakan organisasi dan mewujudkan fenomena *political party-directed patronage*, seperti mana yang muncul pada era Razak-Razaleigh lebih terserlah kepentingannya. Namun begitu, kemunculan gagasan penaungan bentuk baru ini, serta kemampuan Tengku Razaleigh melaksanakannya tidak boleh pula dipisahkan daripada perkembangan politik yang berlaku diluar Kelantan.

Tidak dapat dinafikan bahawa situasi yang wujud di dalam negara pada akhir 1960-an dan awal 1970-an telah memberi keuntungan kepada Tengku Razaleigh di Kelantan. Kemunculan Tun Abdul Razak sebagai Presiden UMNO dan Perdana Menteri Malaysia merupakan faktor utama yang telah mengubah darjah kekuatan dan pengaruh Tengku Razaleigh di dalam UMNO. Dengan gagasan politik baru "ciptaan" Tun Abdul Razak, khususnya mengenai "pembaikan ekonomi" orang-orang Melayu, Tengku Razaleigh telah didedahkan dengan pelbagai kuasa eksekutif untuk mencapai matlamat tersebut. Oleh itu, dengan kemampuannya menggunakan kuasa tersebut, Tengku Razaleigh tidak sahaja muncul sebagai pemimpin ekonomi tetapi juga sebagai pemimpin politik yang berwibawa. Kemuncak kepada pendedahan tersebut ialah apabila beliau dilantik menjadi Menteri Kewangan oleh Dato' Hussein Onn pada tahun 1976.

5.5 Notakaki

1. Dalam perbincangan ini konsep "Politik Baru" tidak sahaja terhad kepada usaha-usaha memperkenalkan Rukun Negara dan Akta Hasutan, tetapi ia juga merangkumi tindakan ke arah mewujudkan Kerajaan Campuran, penubuhan Barisan Nasional dan Kewujudan Dasar Ekonomi Baru (DEB).

Sebagai sebuah negara yang mempunyai masyarakat majmuk, persoalan ekonomi sentiasa menjadi salah satu isu politik yang penting. Soal-soal yang berkaitan dengan pembahagian kekayaan seringkali dilihat daripada perspektif perkauman. Justeru, persoalan ekonomi ini akan terus menjadi sebahagian daripada agenda politik negara. Keterangan lanjut lihat, G. P. Means, **Malaysia**, Hodder & Stoughton, London, 1970; G. P. Means, **Malaysian Politics: The Second Generation**, Oxford University Press, Singapore, 1991; R. S. Milne & D. K. Mauzy, **Kerajaan dan Politik Di Malaysia**, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1982; D. K. Mauzy, **Barisan Nasional: Coalition Government in Malaysia**, Marican & Sons (Malaysia) Sdn. Bhd, Kuala Lumpur, 1983; dan J. Faaland, J. Parkinson & Rais Sariman, **DEB: Pertumbuhan dan Ketaksamarataan**, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1991.

2. Keputusan Pilihanraya Umum 1969 tidak sahaja menunjukkan bahawa UMNO/ Perikatan telah kehilangan Kerajaan Pulau Pinang kepada Parti Gerakan Rakyat Malaysia (Gerakan), yang ditubuhkan pada Mac 1968, tetapi ia juga "nyaris-nyaris" gagal membentuk kerajaan di Perak dan Selangor, akibat daripada kejayaan pakatan parti pembangkang bukan Melayu yang terdiri daripada Parti Tindakan Demokrat (DAP), Parti Progresif Rakyat (PPP) dan Gerakan. Keterangan lanjut lihat, D. K. Mauzy, *op.cit.*, hal. 36-37. Lihat juga, Goh Cheng Teik, **The May Thirteenth Incident and Democracy in Malaysia**, Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1971.

3. Surohanjaya Pilehanraya, **Penyata Pilehanraya Umum Dewan Ra'ayat dan Dewan Undangan Negeri Bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu, Sabah dan Sarawak Tahun 1969**, Jabatan Percetakan Negara, Kuala Lumpur, hal. 121.

4. *Ibid.*, hal. 155.

5. Di Terengganu, PAS telah berjaya menawan 11 kerusi Dewan Undangan Negeri daripada 24 kawasan yang dipertandingkan. Sedangkan pada tahun 1964, parti itu hanya berjaya menempatkan tiga orang wakil sahaja di Dewan Undangan Negeri tersebut.

Manakala di Kedah pula, pada tahun 1964, PAS telah gagal menghantarkan wakilnya ke Dewan Undangan Negeri, tetapi pada tahun 1969, seramai 8 orang calon PAS telah berjaya menduduki kerusi di Dewan Undangan Negeri tersebut, (di samping 2 orang wakil Gerakan). UMNO/Perikatan hanya mampu memperolehi 14 kerusi sahaja daripada 24 kawasan yang dipertandingkan, walhal, pada tahun 1964, kesemua 24 buah kerusi itu telah menjadi milik UMNO/Perikatan. Lihat, Surohanjaya Pilehanraya, **Penyata Pilehanraya Umum Dewan Ra'ayat dan Dewan Undangan Negeri Bagi Negeri-Negeri Tanah Melayu, Sabah dan Sarawak Tahun 1969** Jabatan Percetakan Negara, Kuala Lumpur, hal. 115.

6. Surohanjaya Pilehanraya, **Penyata Pilehanraya Umum Dewan Ra'ayat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-negeri Tanah Melayu, Sabah dan Sarawak Tahun 1969**, Percetakan Negara, Kuala Lumpur, hal. 115.

7. Keterangan lanjut lihat, Tunku Abdul Rahman, **May 13: Before and After**, Utusan Melayu Press, Kuala Lumpur, 1969. Lihat juga, Majlis Gerakan Negara Malaysia, **Laporan Trajedi 13 Mei**, Kuala Lumpur, 1969. Juga, S. Drummond & D. Hawkins, "The Malaysian Elections of 1969: An Analysis of The Campaign and the Results", **Asian Survey**, 10, 4, 1970.

8. Keadaan darurat ini telah diisyiharkan oleh baginda Yang Dipertuan Agong berdasarkan Perkara 10 Perlembagaan Persekutuan. Lihat, R.S. Milne & D.K. Mauzy, **op.cit.**, hal. 109-110.

9. Keterangan lanjut lihat, J. Faaland, J. Parkinson & Rais B. Saniman, **op.cit.**, hal. 1-19.

10. Sebelum berlaku peristiwa 13 Mei 1969, majoriti masyarakat Melayu (kebanyakannya tinggal di kawasan luar bandar) telah terlibat dengan kegiatan ekonomi pertanian. Manakala, masyarakat bukan Melayu pula, terutamanya orang-orang Cina (yang majoritinya tinggal di kawasan bandar), telah terlibat secara aktif di dalam ekonomi moden, iaitu kegiatan ekonomi yang

berlandaskan kepada perniagaan, perdagangan dan perindustrian. Akibatnya, jurang pendapatan dan kemajuan di antara kedua-dua kaum ini begitu besar sekali.

Dengan wujudnya fenomena ini, Tun Abdul Razak telah berpendapat bahawa demokrasi di Malaysia tidak boleh berjalan semata-mata berasaskan kepada kesamaan politik. Sebaliknya kesuburan proses demokrasi juga banyak bergantung kepada peluang dan pembahagian ekonomi yang sama rata. Keterangan lanjut lihat, G. P. Means, "*Malaysian Politics: The Second Generation*.., hal. 11, dan W. Shaw, *Tun Razak: His Life and Times*, Longman Malaysia Sdn. Bhd., Kuala Lumpur, 1976, hal. 233-234. Lihat juga, D.K. Mauzy, *op.cit.*, hal. 46.

11. R. S. Milne & D.K. Mauzy, *op.cit.*, hal. 107-108 & 408-446.

12. Majlis Perunding Negara (MPN) telah ditubuhkan oleh MAGERAN pada Januari 1970 dengan dianggotai oleh pelbagai kumpulan masyarakat, termasuk mereka yang mewakili golongan agama, guru, perkhidmatan awam, akhbar, kesatuan sekerja, persatuan majikan, dan profesional serta juga kelompok minoriti.

Selain daripada wakil-wakil Kerajaan Persekutuan dan Negeri, wakil-wakil khas dari Sabah dan Sarawak juga turut dilantik. Parti-parti politik pembangkang juga telah dijemput menyertai majlis ini, tetapi DAP mengambil tindakan memulaukannya. Manakala Parti Rakyat pula telah menarik diri daripada menganggotai badan tersebut, walaupun pada peringkat awal menerimanya.

DAP telah menolak pelawaan pihak MAGERAN, kerana tindakannya menamakan Encik Lim Kit Siang, (Setiausaha Agung parti tersebut) sebagai ahli Majlis Perunding Negara telah ditolak oleh kerajaan. Encik Lim pada ketika itu sedang ditahan di bawah Akta Keselamatan Dalam Negeri (ISA) ekoran daripada rusuhan kaum pada 13 Mei 1969. Lihat R.S. Milne & D.K. Mauzy, *op.cit.*, hal. 117. Lihat juga, D.K. Mauzy, *op.cit.*, hal. 47.

13. Keterangan lanjut lihat, D. K. Mauzy, *op.cit.*, hal. 38-74.

14. Sebelum Parlimen "dihadupkan" kembali pada Februari 1971, Pilihanraya Umum bagi negeri Sarawak

telah diadakan pada Jun 1970. Dengan berlandaskan kepada semangat tolak-ansur dan politik akomodasi, Parti Rakyat Bersatu Sarawak (SUPP), sebuah parti Cina berhaluan kiri telah bersetuju untuk sama-sama membentuk Kerajaan Campuran dengan Parti Perikatan Sarawak. Kejayaan ini kemudiannya telah mendorong pula Gerakan di Pulau Pinang dan PPP di Perak untuk menubuhkan Kerajaan Campuran dengan Parti Perikatan di negeri tersebut. Lihat, D. K. Mauzy, **op.cit.**, hal. 38-74.

15. Keterangan lanjut lihat, D. K. Mauzy, **op.cit.**, hal. 38-74

16. BBMB telah ditubuhkan pada 1965 dan Pernas pula pada 1969 sebagai suatu usaha untuk meningkatkan penyertaan orang-orang Melayu di dalam kegiatan ekonomi moden, sepetimana yang telah diputuskan oleh Kongres Ekonomi Bumiputera 1 (1965), dan Kongres Ekonomi Bumiputera Ke 2 (1968). Pengurus Eksekutif kedua-dua badan ini ialah Mohamed Roslan Abdullah. Apabila beliau meninggal dunia pada tahun 1970, Tengku Razaleigh yang menjadi Pengarah Eksekutif BBMB telah dilantik mengetuai kedua-dua institusi tersebut.

17. Ini berikutan dengan persetujuan Tun Abdul Razak agar dalam setiap upacara rasmi negara (termasuk tempat duduk di dalam Dewan Parlimen) Tengku Razaleigh diletakkan di sebelah Dr. Mahathir Mohamed, yang baru dilantik sebagai Menteri Pelajaran. Mengenai jawatan Pengurus dan Ketua Eksekutif Petronas itu, Tun Abdul Razak telah menyifatkannya sebagai "sangat penting dan setanding dengan menteri kabinet". Lihat, **Utusan Malaysia**, September 6, 1974.

18. Keterangan lanjut lihat, Ranjit Gill, **Razaleigh: Cita-Cita dan Perjuangan**, Pelanduk Publications, Petaling Jaya, 1987, hal. 132-145.

19. **Ibid.**, bab 19 & 20.

20. Aziz Zariza Ahmad, **Putera Raja Dihati Rakyat: Tengku Razaleigh Hamzah**. Kedai Buku Koperatif Universiti Malaya, Kuala Lumpur, 1983, hal. 36-39.

21. Pada peringkat awal penubuhan, Tun Abdul Razak berharap Pernas lebih menumpukan peranannya sebagai pembekal barang kepada para peniaga Melayu, agar bekalan mereka tidak terputus sekiranya gagal memperolehi bekalan daripada para peniaga bukan bumiputera yang menguasai bidang perniagaan dan pembuatan pada ketika itu.

Walau bagaimanapun, selepas setahun berada di bawah kepemimpinan Tengku Razaleigh, dan tanpa mengabaikan hasrat Tun Abdul Razak, Pernas telah berjaya mengambil alih pengurusan dua buah syarikat gergasi British iaitu London Tin Corporation dan Sime Darby, yang kemudiannya berubah menjadi syarikat kepunyaan Malaysia. *Sime Darby* telah dikekalkan namanya, manakala *London Tin Corporation* telah diubah menjadi *Malaysian Mining Corporation*. Keterangan lanjut lihat, ucapan Profesor Dato' Dr. Mukhzani Abdul Rahim, di malam "Sekuntum Bunga Raya Di Tasik Teratai" (seperti dipetik oleh Aziz Ahmad, *op.cit.*, ha. 181)

22. Gelaran ini merupakan hasil daripada resolusi yang telah diputuskan oleh Persidangan Dewan Perniagaan Melayu Malaysia pada 6 Julai 1975. Pada mulanya gelaran yang dicadangkan ialah "Bapa Ekonomi Bumiputera", tetapi kemudiannya telah diubah menjadi "Bapa Ekonomi Malaysia". Perubahan gelaran ini turut mengambil kira bahawa Tengku Razaleigh juga merupakan Pengurus Dewan Perniagaan dan Perindustrian Malaysia. Oleh itu, bagi tujuan memelihara imej beliau di kalangan orang-orang bukan Melayu, maka gelaran kedua itu dilihat lebih sesuai. Pada ketika itu Tengku Razaleigh berumur 31 tahun. Lihat, *Utusan Melayu*, Julai 7, 1975, dan Ranjit Gill, *op.cit.*, hal.146.

23. Lihat Ranjit Gill, *op.cit.*, hal.83-99 & 103-116. Lihat juga, Aziz Zariza Ahmad, *op.cit.*, hal. 28-33 & 34-44.

24. Hubungan akrab kedua-dua tokoh ini dikatakan bermula sejak tahun 1963 lagi, apabila Tengku Razaleigh dilantik menganggotai Majlis Tertinggi UMNO. sejak itu, beliau merupakan salah seorang tokoh yang sering dirundingi oleh Tun Abdul Razak, sama ada yang berkaitan dengan politik ataupun ekonomi. Hal ini telah disahkan sendiri oleh Tengku Razaleigh dalam temubual dengan penulis di Kuala Lumpur, pada 25 Julai 1989. Lihat juga, Aziz Zariza Ahmad, *op.cit.*, hal. 170.

25. Tun Abdul Razak telah mengambil alih jawatan Presiden UMNO dan Perdana Menteri daripada Tunku Abdul Rahman pada September 1971.

26. Kesediaan Tun Abdul Razak melantik Tengku Razaleigh sebagai salah seorang Naib Presiden UMNO ini "dikatakan" juga berpunca daripada sikap Tun Abdul Razak sendiri yang tidak mahu golongan veteran (konservatif) di dalam UMNO memegang kuasa selepas beliau dan Timbalannya Tun Hussein Onn bersara ataupun meninggal dunia. Keterangan lanjut lihat, Zakry Abadi, **Mahathir: Dalam Dilema Melayu**, Gelanggang Publishing, Kuala Lumpur, 1992, hal. 41 dan Aziz Zariza Ahmad, **Dr. Mahathir Mohamad: Fasa Kedua**, Firma Malaysia Publishing, Kuala Lumpur, 1988, hal. 286-290.

27. Pada mulanya, Tun Abdul Razak telah membuat keputusan untuk melantik Hanafiah Hussein, Bendahari UMNO Malaysia, sebagai Pengurus Eksekutif BBMB, bagi menggantikan tempat Mohamed Roslan Abdullah yang telah meninggal dunia pada tahun 1970. Walau bagaimanapun, beliau telah berubah fikiran, dan melantik Tengku Razaleigh, selepas yakin bahawa jawatan tersebut boleh meningkatkan imej putera raja itu dalam usahanya "menyekat" pengaruh peribadi Dato' Muhamad Asri, pemimpin besar PAS Kelantan. Hal ini, telah didedahkan oleh Dato' Abdullah Ahmad, bekas Setiusaha Politik Tun Abdul Razak. Keterangan lanjut lihat Notakaki No.34, pada bab 4.

28. Aziz Zariza Ahmad, **"Dr. Mahathir Mohamad: Fasa Kedua"**, hal. 289.

29. Sewaktu Majlis Tertinggi UMNO mengadakan masyuarat bagi memilih Naib Presiden UMNO yang baru (bagi menggantikan tempat Dato' Hussein Onn), Dr. Mahathir Mohamad telah mencalonkan nama Tengku Razaleigh bagi mengisi jawatan tersebut. Lihat, Aziz Zariza Ahmad, **"Dr. Mahathir Mohamad: Fasa Kedua"**, hal. 290. Lihat juga, **Berita Harian**, Julai 29, 1974.

30. Tengku Razaleigh telah menolak jawatan tersebut dengan alasan bahawa beliau masih boleh memberikan khidmatnya kepada pembangunan ekonomi orang-orang Melayu tanpa berada di dalam kabinet. Walau bagaimanapun, beliau dipercayai tidak berminat dengan kementerian yang baru ini. Sebaliknya, beliau bersedia berada di dalam kerajaan sekiranya diberikan jawatan

Menteri Kewangan (termasuk di dalamnya Unit Perancang Ekonomi, yang berada di bawah kuasa Jabatan Perdana Menteri)

Malangnya, Tun Abdul Razak tidak dapat memenuhi kehendak Tengku Razaleigh ini kerana kementerian berkenaan telah diperuntukan kepada Dato' Hussein Onn yang juga merupakan Timbalan Perdana Menteri. Hal ini telah dimaklumkan oleh Dato' Abdullah Ahmad, bekas Setiausaha Politik Tun Abdul Razak (kemudiannya Timbalan Menteri di Jabatan Perdana Menteri) di dalam temubual tidak formal dengan penulis di Universiti Kebangsaan Malaysia, pada 8 November 1993.

31. Ranjit Gill, *op.cit.*, hal. 92.
32. Pada tahun 1972, Tun Abdul Razak telah meminta Tengku Razaleigh supaya menubuhkan sebuah syarikat pelaburan UMNO. Melalui syarikat ini, Tun Abdul Razak berharap, (i) UMNO tidak lagi bergantung kepada sumber kewangan MCA (bila setiap kali diadakan pilihanraya umum) dan (ii) UMNO juga mampu mengumpul wang bagi membiayai projek pembinaan bangunannya di Kuala Lumpur.
- Ekoran daripada itu, Tengku Razaleigh selaku Bendahari UMNO telah menubuhkan Fleet Holding. Namun begitu, disebabkan UMNO tidak mempunyai wang untuk memulakan perniagaan, Tengku Razaleigh "diperkeyai" telah menggunakan wangnya sendiri, sebanyak RM1 juta, sebagai modal permulaan. Sasaran pertamanya ialah menguasai syarikat Straits Times Press (yang dipunyai oleh pihak British dan Singapura) yang berpengkalan di Singapura. Pembelian syarikat ini dianggap selaras dengan hasrat UMNO sendiri, khususnya Pergerakan Pemuda UMNO Malaysia, yang mahu menjadikan akhbar syarikat tersebut lebih berjiwa Malaysia. Keterangan lanjut lihat, Ranjit Gill, *op.cit.*, hal. 156-160; Marina Yusoff, *Time for Change*, The Champ Sdn. Bhd., Kuala Lumpur, 1990, hal. 13-14, dan E.T. Gomez, *Politics in Business: UMNO's Corporate Investments*, Forum Enterprise, Petaling Jaya, 1990, hal. 51-58.
33. Keterangan lanjut lihat, Ranjit Gill, *op.cit.*, hal. 13-14, dan E.T. Gomez, *op.cit.*, hal. 51-58.
34. E. T. Gomez, *op.cit.*, hal. 53.
35. Perlantikan kedua-dua tokoh ini dilakukan atas

kehendak Tun Abdul Razak sendiri. Hal ini telah disahkan oleh Dato' Abdullah Ahmad dalam temubual tidak formal dengan penulis di Universiti Kebangsaan Malaysia, pada 8 November 1993.

36. Abdullah Ahmad, "Tun Razak: Guna Utusan Sebagai Alat Pengedar Bangsa", dalam **Di sebalik Jendela Utusan**, Utusan Melayu (M) Berhad, Kuala Lumpur, 1989, hal. 108.

37. **Ibid.**, hal. 108.

38. Lihat, Aziz Zariza Ahmad, "**Putera Raja Di Hati Rakyat: Tengku Razaleigh Hamzah**", hal. 169. Lihat juga Ranjit Gill, **op.cit.**, hal. 102.

39. Temubual dengan Haji Muhamad bin Idris, di Pasir Putih, pada 21 November 1987.

40. **Ibid.**,

41. Ranjit Gill, **op.cit.**, hal. 98-99. Lihat juga, H. Crouch, **Government and Society in Malaysia**, Allen & Unwin, New South Wales, 1996, hal. 105.

42. Ranjit Gill, **op.cit.**, hal. 98. Lihat juga, Aziz Zariza Ahmad, **op.cit.**, hal. 18.

43. Untuk tempoh lima tahun (1971-1975) di bawah Rancangan Malaysia Kedua, Kelantan telah diperuntukan sebanyak RM226 juta. Lihat Alias Muhamad, **Kelantan: Politik dan Dilemma Pembangunan**, Penerbitan Utusan Melayu (M) Sdn., Kuala Lumpur, 1975, hal. 83-84.

44. Lihat, Aziz Zariza Ahmad, "**Putera Raja Di Hati Rakyat: Tengku Razaleigh Hamzah**", hal. 5 dan 9.

45. Dato' Muhamad Asri telah dilantik sebagai Menteri Kemajuan Tanah dan Tugas-Tugas Khas, yakni turut bertanggungjawab kepada urusan yang berkaitan dengan Hal Ehwal Agama Islam.

46. Semasa peringkat awal penubuhan Kerajaan Campuran UMNO/Perikatan-PAS, kedua-dua belah pihak dipercayai telah mewujudkan suatu persefahaman untuk tidak menubuhkan cawangan baru di kawasan lawan masing-masing. Walau bagaimanapun, ekoran daripada perlantikan Dato' Asri sebagai Menteri Kemajuan Tanah, PAS ternyata begitu ghairah menubuhkan cawangan barunya di kawasan-kawasan FELDA. Ini telah menimbulkan rasa kurang senang di pihak UMNO, memandangkan kawasan rancangan tanah itu merupakan kubu kuat parti tersebut.

Kemuncak rasa tidak puas hati ini meletus, apabila PAS telah menubuhkan cawangannya di kawasan Seri Gading, Johor, di mana wakil rakyatnya ialah Dato' Hussein Onn, Perdana Menteri Malaysia. Pandangan ini telah diluahkan oleh tokoh-tokoh UMNO Kelantan di dalam temubual tidak formal dengan penulis semasa kajian ini dilakukan.

47. Barisan Nasional telah ditubuhkan secara rasmi pada 1 Jun 1974. Selain daripada gabungan asal Parti Perikatan (UMNO, MCA dan MIC), Barisan Nasional turut dianggotai oleh PAS, Gerakan, PPP, SUPP, Parti Pesaka Bumiputera Bersatu dan Perikatan Sabah. Keterangan lanjut lihat, D.K. Mauzy, *op.cit.*, hal. 75-86.

48. Semasa Kelantan berada di bawah Kerajaan Campuran UMNO/Perikatan-PAS, Menteri Besar Kelantan ialah Dato' Haji Ishak Lotfi Omar. Beliau tidak sahaja anak saudara kepada Dato' Muhamad Asri, Presiden PAS, tetapi juga merupakan Persuruhjaya PAS Kelantan. Dalam keadaan begini, sukar bagi UMNO untuk meletakkan Menteri Besar itu di bawah pengaruhnya.

Dalam hal ini, kebanyakan tokoh UMNO yang penulis temui mempunyai pandangan yang sama mengenai "kekuatan" Menteri Besar PAS itu.

49. Hal ini telah dimaklumkan kepada penulis oleh tokoh UMNO yang rapat dengan Tun Abdul Razak dan Tengku Razaleigh. Walau bagaimanapun, atas sebab-sebab tertentu, tokoh tersebut tidak mengizinkan namanya didekahkan kepada pengetahuan umum.

50. Sewaktu nama Dato' Haji Muhamad Nasir dikemukakan kepada Istana Kelantan, Tun Razak "dipercayai" belum lagi memberikan persetujuannya, meskipun beliau telah dimaklumkan tentang calon tersebut. Keterangan lanjut, lihat Notakaki No. 49.

51. Wan Ismail adalah Setiausaha Politik kepada Dato' Asri. Oleh itu, perlantikannya sebagai Menteri Besar Kelantan telah dilihat oleh UMNO sebagai penerusan pengaruh Dato' Muhamad Asri ke atas Kerajaan Negeri. Ini sekaligus akan menyulitkan UMNO untuk campur tangan dalam urusan pentadbiran kerajaan. Lihat Alias Mohamed, **PAS' Platform: Development and Change 1951-1986**, Gateway Publishing House, Petaling Jaya, 1994, hal. 144.

52. Kesimpulan ini telah dibuat oleh Dato' Muhamad Asri di dalam pertemuan tidak formal dengan penulis semasa beliau bertugas sebagai Karyawan Tamu di Institut Bahasa, Kesusastraan dan Kebudayaan Melayu, Universiti Kebangsaan Malaysia, pada 1991.

Keterangan lanjut lihat, Mohd Ali Kamarudin dan Hanapi Dollah, "Personaliti dan Kepemimpinan Politik: Tengku Razaleigh Hamzah Dalam Persepsi UMNO dan PAS Kelantan Menjelang Pilihanraya 1986", dalam Hairany Naffis (ed), **Amalan Politik Malaysia: Esei Pilihan**, Jabatan Sains Politik, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi, 1993, hal. 134-136. Lihat juga, Asas-Asas Tindakan PAS Kelantan Terhadap Dato' Mohammad bin Nasir, dalam Alias Muhammad, **Sejarah Perjuangan Parti PAS: Satu Dilemma**, Utusan Publications & Distributors, Kuala Lumpur, 1978, hal.158-186.

53. Pandangan ini telah dinyatakan oleh Dato' Muhamad Asri di dalam pertemuan tidak formal dengan penulis semasa beliau bertugas sebagai Karyawan Tamu di Institut Bahasa dan Kebudayaan Melayu pada tahun 1991.

54. Mengikut sumber PAS, Dato' Haji Muhamad Nasir begitu rapat sekali dengan Tengku Razaleigh, Hussein Ahmad (Exco Kerajaan Kelantan) dan Ariffin Salleh (Setiausaha Barisan Nasional Kelantan), sehingga banyak keputusan yang dibuat oleh beliau (berhubung dengan pentadbiran negeri) telah dipengaruhi oleh para pemimpin UMNO ini. Malahan, Menteri Besar itu juga telah dituduh tidak berani membuat keputusan tanpa mendapat restu daripada Tengku Razaleigh terlebih dahulu. Sehubungan dengan ini, suatu tindakan yang tidak dapat diterima oleh pihak PAS ialah apabila Dato' Haji Muhamad Nasir menjadikan "pertemuan dengan Tengku Razaleigh" sebagai suatu protokol yang perlu dilalui setiap kali tokoh UMNO itu pulang ke Kelantan.

Walau bagaimanapun, adalah dipercayai bahawa tindakan Dato' Muhamad Nasir membekukan kawasan hutan

seluas 200,000 ekar yang terletak di sempadan Kelantan-Perak telah menjadi punca utama yang mempercepatkan proses undi tidak percaya (oleh pihak PAS) terhadap dirinya. Tindakan beliau ini amat tidak disenangi oleh para pemimpin PAS Kelantan kerana dengan pembekuan itu, mereka tidak berpeluang lagi untuk menikmati hasil lumayan daripada perusahaan pembalakan di kawasan tersebut.

Selain dari itu, para pemimpin PAS ini juga tidak senang dengan sikap Dato' Haji Muhamad Nasir yang telah mendedahkan bahawa 10 tahun sebelum beliau dilantik menjadi Menteri Besar, seluas 1.5 juta ekar tanah hutan telahpun dipajakkan kepada syarikat-syarikat asing. Akibatnya, ketika proses pemajakan ini berjalan, gejala rasuah begitu berleluasa sekali di kalangan pemimpin PAS Kelantan.

Bahkan, semasa Kelantan berada di bawah pemerintahan PAS, pemberian kawasan balak seluas 25,000 hingga 30,000 ekar kepada wakil rakyatnya (sebagai sumber kekuatan ekonomi) bukanlah merupakan gejala yang luar biasa. Lihat, Asas-Asas Tindakan PAS Kelantan Terhadap Dato' Mohammad bin Nasir, dalam Alias Muhammad, *"Sejarah Perjuangan PAS: Satu Dilemma"*, hal. 158-186, dan Alias Mohamed, *"PAS Platform Development and Change"*, hal. 137 & 145. Lihat juga, G. P. Means, *"Malaysian Politics: Second Generation"*, hal. 61-64, dan *Utusan Melayu*, Mei 24, 1979.

55. Sikap ini diambil ketika krisis di antara dirinya dengan pihak PAS Kelantan sedang memuncak. Bagi Dato' Haji Muhamad Nasir, beliau beranggapan bahawa perlantikannya sebagai Menteri Besar adalah atas kehendak Tun Abdul Razak, pengurus Barisan Nasional, dan bukannya atas pencalonan pihak PAS, partinya sendiri. Keterangan lanjut lihat, Asas Tindakan PAS Terhadap Dato' Mohammad Nasir", dalam Alias Muhammad, *"Sejarah Perjuangan Parti PAS: Satu Dilemma"*, hal. 158-186, dan Alias Mohamed, *"PAS' Platform: Development and Change 1951-1986"*, hal. 147. Lihat juga, *Utusan Melayu*, September 19, 1977.

56. Ekoran daripada tindakan PAS mengemukakan undi tidak percaya kepada Menteri Besar Kelantan, pada Oktober 1977, pihak UMNO Kelantan telah mengarahkan kesemua 14 orang ahlinya (termasuk wakil tunggal MCA) di Dewan Undangan Negeri itu supaya keluar meninggalkan dewan tersebut. Mengikut Tengku Razaleigh, bantahan ini dilakukan kerana pihak PAS telah gagal memaklumkan

Oleh itu, apabila Perdana Menteri mengusulkan di dalam Parlimen agar Undang-Undang Darurat dilaksanakan di Kelantan (ekoran daripada tunjuk perasaan rakyat Kelantan yang telah bertukar menjadi "ganas"), maka anggota-anggota PAS di dalam Dewan Rakyat telah mengambil tindakan menentang undang-undang tersebut dan seterusnya membawa PAS keluar daripada Barisan Nasional. Namun begitu, Barisan Nasional sendiri secara rasmi telah memecat PAS daripada pertubuhan tersebut pada Disember 1977. Perbincangan lanjut lihat, G.P. Means, "**Malaysian Politics: The Second Generation**", hal. 62-63, dan Alias Mohamed, *op.cit.*, hal.148.

61. Hal ini telah dinyatakan oleh para penyokong PAS ketika penulis melakukan kajian mengenai "Pilihanraya Umum 1986 Di Kelantan". Lihat juga, Alias Mohamed, "**PAS' Platform: Development and Change 1951-1986**", hal. 165.

62. *Ibid.*,

63. Kawasan tersebut ialah Tendung, Kemumin, Sering, Simpangan, Meranti, Kubang Kerian, Tawang, Perupok, Lemal, Tok Uban, Salor dan Peringat. PAS hanya mampu memenangi kawasan Sering sahaja kerana calonnya merupakan seorang tokoh PAS tempatan yang amat dihormati. Lihat, Alias Mohamed, "**PAS' Platform: Development and Change**", hal. 168-175.

64. Kawasan tersebut ialah Sungai Pinang, Wakaf Baru, Sungai Keladi (diwakili oleh calon MCA), Jelawat, Gual Periok, Ketereh, Pulai Chondong, Cherang Ruku, Pahi, Gua Musang dan Manik Urai. PAS hanya mampu memenangi kawasan Manik Urai sahaja kerana calonnya itu merupakan seorang bekas penggawa yang dihormati oleh penduduk setempat. Lihat, Alias Mohamed, "**PAS' Platform: Development and Change**", hal. 168-175.

65. Kawasan tersebut ialah Semut Api, Bandar Pasir Mas, Telipot, Bukit Panau, Lanas, Gual Ipoh, Bandar Machang, Sungai Rasau, Selising, Bandar Pasir Puteh, Temangan, Guchil dan Jeli. UMNO telah memenangi kesemua kawasan tersebut. Lihat, Alias Mohamed, *op.cit.*, hal. 168-175.

66. Pada hari Dato' Muhamad Yaacob mengangkat sumpah

sebagai Menteri Besar Kelantan yang baru, Dato' Haji Muhamad Nasir pula telah ditawarkan jawatan menteri oleh Dato' Hussein Onn, dan pengumuman ini telah dibuat oleh Tengku Razaleigh selepas upacara tersebut. Ekoran daripada itu, beliau telah mengosongkan kerusinya di Kawasan Tendong (yang dimenangginya di dalam pilihanraya peringkat negeri tahun 1978) dan terus dilantik sebagai senator sebelum diangkat menjadi Menteri Tak Berportfolio di Jabatan Perdana Menteri. Tidak lama kemudian, beliau telah dilantik pula memegang jawatan Menteri Perusahaan Awam, **New Straits Times**, March 24, 1978, **Berita Harian**, Mac 24, 1978.

67. Pemilihan Dato' Muhamad Yaacob sebagai Menteri Besar Kelantan turut juga dilihat sebagai salah satu faktor yang telah menyebabkan UMNO mampu memperolehi kemenangan besar pada tahun 1978. Hal ini telah diakui oleh para penyokong PAS ketika penulis melakukan kajian mengenai "Pilihanraya Umum 1986 Di Kelantan".

68. Kepada para pemerhati politik Kelantan (khusus mereka di negeri itu), Tengku Razaleigh telah dilihat sebagai pemegang kuasa sebenar di dalam pemerintahan kerajaan negeri, dari tahun 1978-1984. Kata-kata yang sering mereka gunakan ialah "dengan menekan butang di Kuala Lumpur sahaja, maka jentera kerajaan Kelantan akan bergerak". Pandangan ini telah diperolehi semasa penulis melakukan kajian mengenai "Pilihanraya Umum 1986 di Kelantan".

69. Penghapusan tol di Jabatan Sultan Yahya merupakan salah satu janji yang dikemukakan oleh pihak UMNO di sepanjang kempen Pilihanraya 1978. Kutipan hasil yang diperolehi daripada tol tersebut ialah sebanyak RM30,000 sebulan, dan ia telah dihapuskan (melalui pengistiharan yang dibuat oleh Tengku Razaleigh) sebaik-baik sahaja UMNO/Barisan Nasional berjaya memerintah Kelantan, pada jam 12.00 malam, 12 Mac 1978. **Mingguan Malaysia**, Mac 5, 1978, dan **Utusan Malaysia**, Mac 13, 1978.

70. Dari sudut pentadbiran negeri, para penghulu ini telah dibuang secara en bloc oleh Dato' Muhamad Yaacob, Menteri Besar Kelantan pada April tahun 1978. Pada Januari 1982, melalui peguam PAS, Dato' Wan Mustapha Haji Ali, mereka telah mengemukakan saman terhadap Menteri Besar, Setiausaha Kerajaan Negeri dan Kerajaan Negeri Kelantan bersabit dengan pemecatan mereka yang

dianggap sebagai tidak sah. **Utusan Malaysia**, Januari 3, 1982 dan **Berita Harian**, Januari 7, 1982.

71. Lihat, **Utusan Malaysia**, Januari 3, 1982 dan **Berita Harian**, Januari 7, 1982.

72. Lihat, **Mingguan Malaysia**, Mac 5, 1978, dan **Utusan Malaysia**, Mac 13, 1978

73. Antara agensi yang muncul selepas 1978 ialah KESEDAR, Perbadanan Pemulihan dan Pembangunan Tanah Kelantan Darulnaim (TAKDIR), Yayasan Kelantan, Yayasan Islam Kelantan, dan Jabatan Agama Islam Kelantan.

74. Keterangan lanjut lihat, perbincangan dalam Bab 4 mengenai "Pengagihan Projek Pembangunan".

75. Lihat, Ucapan Tengku Razaleigh Hamzah di Konvensyen UMNO Negeri Kelantan, di Kota Bharu, pada 10 Mei 1979. (Ucapan/Siaran Akhbar ini telah diterbitkan oleh Jabatan Penerangan Malaysia, Kuala Lumpur, 10 Mei 1979.

76. **Ibid.**,

77. Lihat, **Rancangan Malaysia Ketiga 1976-1980**, Percetakan Kerajaan, Kuala Lumpur, 1976, hal.276-277

78. Pertambahan peruntukan daripada RM750 juta (yang diminta oleh kerajaan negeri) kepada RM1,018.82 telah diumumkan oleh Tengku Razaleigh sendiri. Daripada jumlah tersebut, Kerajaan Kelantan hanya menyumbang sebanyak 5.5% sahaja. Ini memandangkan hasil tahunan negeri itu hanya sebanyak RM17.6 juta setahun. Walhal Kelantan mempunyai tanah yang luas untuk diterokai bagi tujuan menambahkan hasil pendapatannya. **Utusan Malaysia**, Oktober 19, 1976 dan **Utusan Malaysia**, Mac 5, 1978.

79. Lihat, **Kajian Separuh Penggal Rancangan Malaysia Ketiga 1976-1980**, Percetakan Kerajaan, Kuala Lumpur, 1979. (Sila lihat bahagian Lampiran).

80. Berita Harian, Mei 12, 1980, dan Utusan Malaysia, Mac 30, 1981.

81. Lihat, **Rancangan Malaysia Keempat 1981-1985**, Percetakan Kerajaan, Kuala Lumpur 1981, hal. 274 (lihat juga bahagian Lampiran); dan **Kajian Separuh Penggal Rancangan Malaysia Keempat 1981-1985**, Percetakan Kerajaan, Kuala Lumpur, 1984 (sila lihat bahagian Lampiran).

82. Lihat, Dato' Badruddin Samad, **Sejauhmanakah Berjayanya Dasar Ekonomi Baru Terhadap Rakyat Kelantan Selaras Dengan Peruntukan Belanjawan Yang Besar Diberikan Kepada Negeri Kelantan untuk Tujuan Tersebut**, kertas kerja Konvensyen Pembangunan Ekonomi dan Sosial Ra'ayat Kelantan, 3 & 4 November 1984, hal. 3.

83. Ibid.,

84. Ibid., hal. 4.

85. Untuk memperlihatkan komitmennya yang begitu mendalam kepada pembangunan Kelantan, Tengku Razaleigh melalui Kementerian Kewangan telah menyedia dan melancarkan buku, **Kelantan: Tinjauan Ekonomi dan Rancangan Perlaksanaan**. Buku ini telah dianggap blueprint ataupun pelan induk kepada pembangunan Kelantan. Melalui buku ini perhatian serius telah diberikan kepada aspek-aspek yang berkaitan dengan isu-isu pokok, masalah dan prospek yang boleh mempercepatkan tahap pembangunan sosio-ekonomi Kelantan dan rakyatnya, agar ia selaras dengan pembangunan rakyat di negeri-negeri lain di Malaysia.

Berikut dengan penerbitan buku ini, Tengku Razaleigh telah mengatakan bahawa Kelantan telah mencipta sejarah sebagai negeri pertama di Malaysia yang mempunyai buku pembangunan sosio-ekonominya sendiri. Lihat, Berita Harian, Mei 11 & 13, 1979 Lihat juga, **Kelantan: Tinjauan Ekonomi dan Rancangan Perlaksanaan**, Kementerian Penerangan Malaysia, Kuala Lumpur, 1979, hal. i & ii.

86. Badan Petugas ini telah dianggotai oleh wakil-wakil daripada Unit Perancang Ekonomi, Perbendaharaan, Unit Perlaksanaan Penyelaras dan Kemajuan Pentadbiran (ICDAU), serta pegawai-pegawai kanan kerajaan negeri

dan agensi-agensinya. Berikutkan "saranan" daripada badan ini, peruntukan tambahan yang lebih besar telah diberikan kepada Kelantan, iaitu melebihi daripada jumlah yang diminta. Peruntukan ini kemudiannya telah digunakan untuk tujuan menyediakan projek yang berkaitan dengan haiwan, perikanan, tali air, kemudahan-kemudahan asas, dan pembinaan pasar di setiap jajahan. **Utusan Malaysia**, Mei 4, 1976.

87. **Bintang Timur**, April 25, 1976.

88. Negeri Kelantan meliputi satu kawasan seluas 5,765 batu persegi (3.7 juta ekar), dan seluas 0.8 juta ekar daripada tanah tersebut terletak di Kawasan Kelantan Utara (kira-kira 20% daripada keluasan negeri Kelantan). Kebanyakan tanah di Kawasan Kelantan Utara merupakan tanah pertanian (tanah rata) yang diusahakan secara intensif.

Di kawasan Kelantan Utara ini juga terletaknya 7 daripada 9 buah jajahan pentadbiran. Pada tahun 1978, 90% penduduk Kelantan (daripada jumlah 840,000) telah mendiami Kawasan Kelantan Utara. Kepadatan penduduk di kawasan ini adalah seramai 500 orang bagi setiap batu persegi. **Kelantan: Tinjauan Ekonomi dan Rancangan Perlaksanaan**, hal. 1-2.

89. Lihat, **Business Times**, dan **Bintang Timur**, Julai 19, 1977.

90. Lihat, **Kelantan: Tinjauan Ekonomi dan Rancangan Perlaksanaan**, hal. 10-11.

91. Kandis yang terletak di Jajahan Bachok (dengan keluasan 312 hektar) telah dijadikan perkampungan perintis bagi membolehkan nelayan "berubah" menjadi petani sewaktu musim tengkujuh.

Melalui projek perintis ini seramai 100 keluarga nelayan, yang berpendapatan di bawah RM150.00 sebulan, telah dipilih untuk menjayakan projek tersebut. Dengan perlaksanaan projek penempatan semula nelayan ini, kerajaan melalui RMK telah memperuntukan sebanyak RM4.604 juta. Manakala, RME pula telah memperuntukan perbelanjaan sebanyak RM0.724 juta bagi menggenapkan jumlah perbelanjaan yang dianggarkan sebanyak RM5.328 juta.

Melalui program ini, para nelayan yang terlibat telah diberikan 1.6 hektar tanah ladang; 0.1 hektar tapak rumah; dan lain-lain kemudahan asas (termasuk rumah). Penanaman tembakau dan menternak ikan air tawar merupakan aktiviti utama di kawasan penempatan yang baru ini. Lihat, **Fokus Negeri Kelantan**, Urusetia Penerangan Negeri Kelantan, Kota Bharu, 1985, hal. 69-70.

92. Rujuk notakaki No. 89.

93. Lihat, **Kelantan: Tinjauan Ekonomi dan Rancangan Perlaksanaan**, hal. 11.

94. Terdapat 2 buah jajahan/bandar utama di Kawasan Kelantan Selatan iaitu Kuala Krai dan Ulu Kelantan. Pada tahun 1970, terdapat 41,416 orang telah mendiami Kawasan Kelantan Selatan (6% daripada jumlah keseluruhan penduduk Kelantan), dengan kepadatan penduduk seramai 20 orang bagi setiap batu persegi. Manakala, keluasan tanahnya pula ialah sebanyak 2.9 juta ekar (3/4 daripada keluasan negeri Kelantan), dan dari jumlah tersebut hanya 3.79% sahaja dimajukan sebagai tanah pertanian. **Fokus Negeri Kelantan**, hal. 24-27, dan **Kelantan: Tinjauan Ekonomi dan Rancangan Perlaksanaan**, hal. 2.

95. Selain dari tujuan strategi politik, Tengku Razaleigh juga melihat pembukaan tanah baru ini merupakan suatu tugas penting Kerajaan UMNO/Berisian Nasional dalam menangani masalah pengangguran yang tinggi di Kelantan. Dengan itu, rakyat di negeri tersebut tidak perlu lagi berpindah ke negeri-negeri lain untuk menerokai tanah.

Pernah dicatatkan bahawa pada tahun 1957-1970 terdapat lebih kurang 55,700 orang telah berpindah keluar dari Kelantan kerana mencari pekerjaan di tempat lain. Lihat, **Kelantan: Tinjauan Ekonomi dan Rancangan Perlaksanaan**, hal 2. Lihat juga, **Utusan Malaysia**, Mac 5, 1978, dan **Utusan Malaysia**, Mac 30, 1981.

96. Keterangan lanjut lihat, perbincangan dalam bab 4 menegenai "Kemunculan Tun Abdul Razak".

97. **Berita Harian**, April 12, 1978. Lihat juga,

98. Secara rasmi, KESEDAR telah dilancarkan penubuhannya oleh Perdana Menteri Dato' Hussein Onn, pada Mac 1978, beberapa hari menjelang tarikh Pilihanraya Dewan Undangan Negeri Kelantan 1978.

99. Pada peringkat awal penubuhan, KESEDAR telah menumpukan perhatiannya kepada usaha memperkuatkan struktur organisasi. Oleh kerana itu, KESEDAR hanya berbelanja sebanyak RM13.9 juta sahaja daripada peruntukan berjumlah RM98.5 juta yang disediakan untuk pembangunan tanah di bawah RMT.

Pada tahun 1980, KESEDAR telah diperuntukan tanah seluas 105,585 ekar (daripada 273,327 ekar) yang dikenalpasti sesuai untuk pertanian. Sehingga ke tahun 1982, KESEDAR telahpun berjaya membuka 7 buah rancangan tanah, iaitu seluas 14,175 ekar. Lihat, **Kelantan: Tinjauan Ekonomi dan Rancangan Perlaksanaan**, hal. 26, dan **Berita Harian**, Mei 20, 1982.

100. Hal ini telah dijelaskan secara terbuka oleh Tengku Razaleigh sewaktu berucap di pekan Manik Urai di Ulu Kelantan, **Berita Harian**, Julai 15, 1979.

101. Perangkaan ini telah diberikan oleh Perdana Menteri, Dato' Hussein Onn semasa merasmikan pelancaran Rancangan Tanah KESEDAR pada 5 Mac 1978, di Kampung Gajah, Tanah Merah. Lihat, **Utusan Malaysia**, Mac 6, 1978.

102. **Fokus Negeri Kelantan**, hal. 24.

103. Gua Musang merupakan bandar yang dirancang sebagai pusat pertumbuhan Wilayah Kelantan Selatan. Mengikut Plan Struktur, Bandar Gua Musang akan berkembang kepada antara 35,000-45,000 penduduk menjelang tahun 2000. Untuk menampung perkembangan penduduk ini satu kawasan seluas 18,200 hektar telah dizonkan sebagai kawasan bandar. Perlaksanaan projek ini telah dibahagikan mengikut beberapa fasa iaitu; Fasa 1 (1981-85), Fasa 2 (1986-1990), Fasa 3 (1991-95) dan Fasa 4 (1996-2000).

Fasa 1 akan dilaksanakan dalam tempoh RME. Kawasan yang dikenalpasti untuk dimajukan adalah

seluas 800 hektar. Ia akan mengandungi kompleks pejabat-pejabat kerajaan (96 hektar), pusat sivik (6 hektar), pusat bandar (15 hektar), perusahaan (177 hektar), perumahan (202 hektar), pelajaran (2 hektar), lapangan terbang (25 hektar), hentian keretapi (46 hektar), kompleks tentera (61 hektar), kompleks polis hutan (48 hektar), hospital (17 hektar), steyesen janakuasa elektrik (10 hektar), rekreasi perdana (54 hektar), dan perkuburan (10 hektar). Sepuluh batang jalan utama sepanjang 25 kilometer, dan dua puluh jambatan akan dibina di dalam Fasa 1 ini. **Berita Harian**, April 13, 1982.

104. **Berita Harian**, April 4, 1982.

105. **Fokus Negeri Kelantan**, hal. 134.

106. **Ibid.**,

107. Sebelum pembinaan lebuhraya Kuala Krai-Gua Musang, perhubungan jalanraya dari Kota Bharu (di Kelantan Utara) ke Kelantan Selatan hanya berakhiri di bandar Kuala Krai sahaja. Manakala, dari bandar Kuala Krai ke pekan-pekan lain di Kelantan Selatan, khususnya ke Ulu Kelantan, keretapi dan jalan sungai merupakan alat perhubungan utama pada ketika itu.

108. Akhbar tempatan pernah melaporkan bahawa Tengku Razaleigh pernah menghentak meja untuk menolak keraguan itu, dan berjanji akan membuktikan kata-katanya itu. Antara lain, beliau telah mengatakan;

"Saya tidak pernah bercakap kosong atau bermain politik dengan rakyat tetapi wang peruntukan lebih \$1000 juta itu akan saya bawa ke Kelantan nanti...Rakyat negeri ini yang berjumlah 800,000 orang perlu dipimpin dalam aspek pembangunan untuk menebus 15 tahun ketinggalan di dalam bidang itu...Kita hendaklah menebus maruah rakyat Kelantan yang selama ini berhijrah ke negeri Pahang dan Terengganu untuk membuka tanah kerana tidak cukup rancangan seumpama itu di negeri ini [Kelantan]..."

Lihat, **Mingguan Malaysia**, Mei 15, 1977, dan **Sunday Times**, May 15, 1977.

109. Berita Minggu, Mac 5, 1978.

110. Dalam **Manifesto Barisan Nasional** yang dikeluar menjelang Pilihanraya Dewan Undangan Negeri Kelantan 1978, UMNO antara lain telah berjanji untuk "mengadakan satu sistem elauan tetap yang bersesuaian dengan taraf dan kedudukan imam-imam dan pegawai masjid bagi menggantikan sistem komisyen (dalal)".

Ekoran daripada kemenangannya di dalam pilihanraya tersebut, Kerajaan Barisan Nasional Kelantan telah memberi elauan khas kepada imam sebanyak RM100 sebulan. Lihat, **Utusan Melayu**, Februari 1979.

111. Jabatan Agama Islam telah ditubuhkan pada Mac 1978. Pada peringkat awal, ia telah dikenali sebagai Bahagian Hal Ehwal Agama Islam, dan ditempatkan di Pejabat Setiausaha Kerajaan. Pada tahun 1979, bahagian ini telah diperbesarkan dan diberi taraf jabatan. Lihat **Fokus Negeri Kelantan**, hal. 17.

112. Terdapat 5 bahagian di dalam Jabatan Agama Islam Negeri Kelantan iaitu;

- a) Bahagian Kehakiman dan Undang-Undang Syariah
- b) Bahagian Dakwah dan Penyelidikan
- c) Bahagian Mualigh
- d) Bahagian Pengukuasa
- e) Bahagian Pembangunan Rumah Ibadat

Sehingga ke akhir tahun 1984, terdapat 2,922 orang kakitangan telah diambil untuk berkhidmat dengan jabatan tersebut. Wan Lokman Wan Ahmad (penyokong setia Tengku Razaleigh) yang telah direkrutkan ke dalam UMNO pada pertengahan kedua tahun 1960an telah dilantik sebagai pengarah pertama jabatan itu. Lihat, **Fokus Negeri Kelantan**, hal. 17.

113. **Ibid.**, hal. 17.

114. **Ibid.**, hal. 18.

115. **Ibid.**, hal. 18.

116. **Fokus negeri Kelantan**, hal. 19.

117. Jumlah ini telah diberikan kepada akhbar oleh Dato' Muhamad Yaacob. Mengikut sumber rasmi Kerajaan Kelantan, dari 1979-1983, sebanyak RM5.3 juta telah diperuntukkan kepada usaha membaik-pulih, serta membina masjid dan madrasah yang baru (termasuk membeli peralatan dan sumbangan bantuan am) bagi seluruh negeri Kelantan. Lihat, **Fokus Negeri Kelantan**, hal. 22, dan **Berita Harian**, April 15, 1982.

118. Kompleks Balai Islam telah dibina dengan perbelanjaan sebanyak RM2 juta. Di kompleks ini ditempatkan semua jabatan yang terlibat dengan kegiatan pembangunan Islam, di samping kemudahan-kemudahan yang lain seperti dewan syarahan dan perpustakaan.

Manakala Yayasan Islam Kelantan (YIK) pula merupakan gabungan di antara Yayasan Pengajian Tinggi Islam (1968) dengan Yayasan Pelajaran Islam Kelantan (1979). Institusi ini secara rasmi digerakkan pada 1983. Penekanan utama diberikan kepada aspek pendidikan. Sejak tahun 1980, sebanyak RM10 juta telah diperuntukan untuk membaik-pulih dan membina bangunan baru sekolah agama yang berada di bawah "jagaan" YIK. Dari 1980-84, sebanyak RM11.2 juta telah digunakan untuk perbelanjaan pembangunan, dan RM32.05 juta lagi telah diperuntukan untuk perbelanjaan pengurusan. Lihat, **Fokus Negeri Kelantan**, hal. 22 & 38.

119. Hal ini "diakui" oleh kesemua tokoh-tokoh UMNO tempatan yang ditemui oleh penulis, sepanjang penyelidikan ini dilakukan. Walau bagaimanapun, tiada siapa yang bersedia untuk "mendedahkan" apakah bentuk ganjaran material dan ekonomi yang diterima oleh mereka yang "dekat" dengan Tengku Razaleigh.

120. Temubual dengan Haji Muhamad Idris, di Pasir Putih, pada 21 November 1987.

121. Akhbar-akhbar tempatan seringkali melaporkan berita tentang Tengku Razaleigh memberikan peruntukan segera, seperti pembinaan surau atau masjid, dan jalanraya ataupun kemudahan air bersih ketika beliau melakukan lawatan ke sesebuah kampung, daerah ataupun jajahan.

122. Perlu dijelaskan, semasa menjadi Menteri Kewangan Malaysia, Tengku Razaleigh turut dilantik sebagai Pengurus Lembaga Gabenor Bank Dunia. Lihat,

New Straits Times, May 20, 1978, dan **Bintang Timur**, Mei 22, 1978.

123. Untuk tujuan pembangunan Kelantan Selatan, yang dikendalikan oleh KESEDAR, Bank Dunia telah memberikan bantuan kewangan sebanyak RM200 juta, manakala pihak negara Arab pula telah menyumbangkan bantuan sebanyak RM43.5 juta.

Bank Dunia juga turut terlibat dengan projek pembangunan luar bandar di Kawasan Kelantan Utara, khususnya yang melibatkan projek pembangunan di 760,000 ekar tanah sawah; di mana 108,000 keluarga petani turut terlibat. Lihat, **Utusan Malaysia**, Februari 18, 1975; **Sunday Times**, Mac 14, 1976; **Utusan Malaysia**, November 6, 1976; **Bintang Timur**, Mei 22, 1978 dan **Utusan Malaysia**, Julai 28, 1980.

144. Angka ini telah diberikan oleh Tengku Razaleigh pada November 1980. Lihat, **Berita Harian**, November 24, 1980.

145. **Utusan Malaysia**, April 20, 1981.